

Міністерство культури України
Кременецько-Почаївський
державний історико-архітектурний заповідник

Національна академія наук України
Інститут історії України

Студії і матеріали з історії Волині

2012

Кременець

2012

УДК 94(477.82)(082)
С 88

Студії і матеріали з історії Волині. 2012 / Міністерство культури України, Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник; Національна академія наук України, Інститут історії України; рідколегія: В. Собчук (головний редактор). – Кременець : Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2012. – 385 с. : іл.

У статтях збірника, переважна більшість яких написана авторами на основі доповідей, прочитаних на Кременецьких читаннях з історії Волині (Кременець, 29–30 вересня 2011 р.), висвітлюються різноманітні аспекти регіональної і локальної історії Волині.

Для науковців, викладачів, студентів та шанувальників минулого Волині.

Рекомендовано до друку вченими радами
Інституту історії України НАН України (протокол № 8 від 27. 09. 2012 р.)
та Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного
заповідника (протокол № 9 від 27. 09. 2012 р.)

На обкладинці – шахова фігура королеви із слонової кістки,
знайдена в XIX ст. на Замковій горі в Кременці. *Фото кінця 1930-х рр.*

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 19456-9256Р від 13. 11. 2012 р.

© Кременецько-Почаївський державний
історико-архітектурний заповідник, 2012 р.

© Інституту історії України НАН України, 2012 р.

© Автори, 2012 р.

ЗМІСТ

<i>Богдан Прищеп</i> Основні результати археологічного дослідження волинських міст епохи Київської Русі в 2001–2010 рр.....	9
<i>Леонтій Войтович</i> . Мстислав Данилович: загадковий волинський князь.....	31
<i>Володимир Александрович</i> . Малярство княжої Волині: джерельні перекази, пам'ятки, традиція	48
<i>Володимир Собчук</i> . Кременецький замок	73
<i>Роман Могитич</i> . Результати досліджень Кременецького замку	115
<i>Ігор Тесленко</i> . Походження князів Головнів-Острожецьких у світлі нововиявлених документів	129
<i>Олег Однороженко</i> . Геральдика членів господарської ради великого князя Свидригайла Ольгердовича	153
<i>Ірина Ворончук</i> . Шляхетський рід Дривинських: генеалогія і матримоніальні зв'язки (XVI – перша половина XVII ст.)	195
<i>Володимир Поліщук</i> . Документи судових спорів Жидичинського монастиря з князями Богушем Корецьким та Іваном Масальським за копіями Київської археографічної комісії	211
<i>Надія Кравченко</i> . Торгівля сіллю на Волині в другій половині XVI ст.	225
<i>Томаш Кемпа</i> . Волиняни і Люблінська унія 1569 року.....	240
<i>Андрій Заяць</i> . Невідомі документи до початкової історії містечка Гулевичі	266
<i>Олексій Вінниченко</i> . Два документи першої половини XVII ст. до історії волинського містечка Соколь.....	276

УДК 929.6:[929.731:35.07]"13/14"

Олег Однороженко

ГЕРАЛЬДИКА ЧЛЕНІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ РАДИ ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ СВИДРИГАЙЛА ОЛЬГЕРДОВИЧА

У статті розглядається геральдична спадщина аристократії з оточення великого князя Свидригайла Ольгердовича. Зібрані автором матеріали свідчать, що особи з князівськими титулами користувалися гербами, похідними переважно від давніх родових знаків; деякі з них уживали також зображення рицаря на коні, яке було гербом династії Гедиміновичів і Литовсько-Руської держави. Панські роди литовського походження мали здебільшого герби, які прийняли 1413 р. від польської шляхти; самобутні геральдичні знаки трапляються на їхніх печатках рідко. Панські роди руського походження користувалися переважно оригінальними гербами на основі родових знаків, домінування яких спростовує думку про пізні походження руської геральдики і її залежність від польської.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, Свидригайло, литовсько-руська знать, родова геральдика.

Відтинок часу, зв'язаний з ім'ям великого князя Свидригайла Ольгердовича (1430–1452), займає в історії Литовсько-Руської держав осібне місце, зумовлене не тільки складністю політичних процесів у тодішній Центрально-Східній Європі, а й неоднозначністю постаті династа, якому і сучасники й історики дають дуже різні, інколи протилежні оцінки.

До мало вивчених аспектів історії вказаного періоду належать питання складу, походження й діяльності найближчого оточення монарха, тобто людей, які безпосередньо впливали на політичні процеси. Одним із типів джерел, що проливають на них світло, є геральдична спадщина цієї еліти.

Особова й родова геральдика литовсько-руської верхівки часу Свидригайла вивчена значно гірше, ніж часів Вітовта чи Казимира Ягайловича і його синів. Зумовлено це, у першу чергу, розпорошеністю джерел – до не-

давнього часу зібрані наукою матеріали містили мало даних для вивчення геральдичної символіки оточення наймолодшого з Ольгердовичів; з іншого боку, карколомні політичні зміни, що відбувалися впродовж двох десятиліть його правління, не сприяли стабільності ради; частина належних до неї осіб znana тільки з окремих звісток, що не дають можливості довідатися ні про походження їх, ні про кар'єру.

За час, протягом якого Свидригайло користувався титулом великого князя, склад його ради принаймні двічі докорінно мінявся. Якщо князь розпочав 1430 р. своє правління в оточенні соратників Вітовта, поступово поповнюючи раду новими особами литовського й русинського походження, то після спровокованого поляками 1432 р. заколоту Сигізмунда Кейстутовича, коли більшість старої, етнічно переважно литовської, еліти стала на бік молодшого брата Вітовта, в оточенні Свидригайла переважили представники руських земель Великого князівства. Щоправда, думка про тотальне домінування під час династичної війни 1432–1440 рр. русинів є перебільшенням, адже князь охоче залучав до ради і литвинів, і навіть етнічних поляків. Разом із тим, перевага руського елемента досить виразна.

Ще виразнішою вона стала, коли після, здавалося б, остаточного програю війни із Сигізмундом Кейстутовичем, завдяки вдалому замахові 1440 р. на конкурента Свидригайло повернув контроль над частиною території Литовсько-Руської держави. Відновлення його влади, хоч і на обмеженій території, було політичним компромісом між елітами Великого князівства, які задля запобігання продовження війни погодилися на тимчасовий (до часу смерті старого вже Свидригайла) поділ держави між двома великими князями – Казимиром Ягайловичем і його дядьком. Попри те, що останній визнавав першого верховним правителем, із юридичної точки зору до 1452 р. Литовсько-Руська держава мала двох господарів, кожному з яких належала вся повнота влади на відповідній території.

В історіографії домінує погляд, начебто протягом 1440/1442–1452 рр. Свидригайло був усього лиш удільним князем Волині, але він розминається з дійсністю. Старий володар постійно користується в цей час титулом великого князя, який прибрав ще 1430 р.; його двір має виразно великокнязівський характер (у Луцьку присутні уряди, яких не було ще навіть у Вільні); рада складається з представників князівських і панських родів, які походили з різних земель Литовсько-Руської держави, хоча більшість її, природньо, становили мешканці Волині, головної території, підпорядкованої великому князю. Зрештою, крім Луцького й Володимирського повітів Волині, під владою Свидригайла перебували також Брацлавська земля, яка займала східну частину Поділля, і Звягольська волость¹.

¹ *Halecki O. Ostatnie lata Swidrigiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka. – Kraków, 1915. – S. 98–101.*

З огляду на виразну нестабільність складу ради Свидригайла впродовж 1430–1452 рр. і фрагментарність даних про належних до неї осіб у нас немає можливості встановити всі їхні герби, а іноді навіть і роди, з яких вони походили. Разом із тим, зібрані відомості дають доволі чітке уявлення про загальні риси родового герботворення литовсько-руської політичної еліти того часу.

Основним типом джерел для вивчення геральдичної спадщини епохи є сфрагістичні пам'ятки – печатки, які містили зображення особових і родових гербів. Наступну групу їх становлять архівні виписки з описами й прорисами гербів на печатках, відбитки яких не збереглися. Деякі відомості походять із тогочасних хронік і гербівників.

Нечисленність свідчень змушує нас звертатися при реконструкції гербів окремих осіб із ради Свидригайла до герботворення їхніх нащадків. Попри те, що середньовічна руська геральдика вирізняється значною варіативністю родових гербів, особливо в молодших відгалуженнях кровних спільнот, маємо численні приклади уживання їх протягом декількох поколінь, особливо у старших відгалуженнях, у досить стабільному вигляді. З огляду на сказане висновки про можливе використання певними особами геральдичних конструкцій на підставі даних про герботворення їхніх нащадків видаються досить вірогідними, а за браком інших джерел і виправданими.

Як зазначено вище, на першому етапі правління Свидригайла, впродовж 1430–1432 рр., до його ради входили переважно особи, які потрапили в цей вищий державний орган ще за Вітовта. Після заколоту 1432 р. більшість їх стала на бік Сигізмунда Кейстувовича. Належність цих людей до оточення Свидригайла обмежена, таким чином, відносно коротким проміжком часу, з огляду на що герботворення їх доцільно розглянути в інших розвідках, присвячених геральдиці осіб із рад Вітовта й Сигізмунда Кейстувовичів. У цій статті беремо до уваги герби тих членів ради, які під час заколоту 1432 р. залишилися вірними сюзерену або ввійшли в оточення Свидригайла вже за його правління.

За Свидригайла, як і за інших литовсько-руських династій, рада великого князя складалася з духовних і світських осіб. Першу з груп спочатку склали віленський, луцький і жмудський католицькі єпископи, а в другу, крім власне панів радних, входили також князі².

Герби й печатки перших двох з указаних вище ієрархів відомі за тогочасними джерелами. Віленський єпископ Матвій із Вільна (1421–1453), як свідчать зображення на двох його печатках та у двох фламандських гербівниках першої половини XV ст., уживав герб у вигляді літери **Z**. На печат-

² Любавский М. Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. – М., 1901. – С. 66.

тці круглої форми (діаметр 28 мм), якою він скористався 27 вересня 1422 р.³ і 27 лютого 1434 р.⁴, герб у готичному щиті, над яким погрудне зображення єпископа під інфулою з посохом у лівиці, а навколо напис: **+ s + mathie dei gra epi wilney +**. На іншій печатці (кругла, діаметр 33 мм), на документі, датованому 15 жовтня 1432 р., герб і постать єпископа серед готичних будівель у супроводі напису: **+ sigillu mathie + dei gra + epi + wilnensis**⁵. Фламандські гербівники «*Armorial Lyncenich*» і «*Codex Bergshammur*» містять кольорові версії герба віленського єпископа – на блакитному полі золотий знак у вигляді літери **Z**⁶.

З того самого часу походять дані про дві печатки луцького єпископа Андрія зі Сплавки Сплавського (1425–1436), що вживав герб Леліва⁷. На першій, датованій 15 жовтня 1432 р. (кругла, діаметр 23 мм), у загратованому полі зображено Марію під короною, що тримає на руках Ісуса, у супроводі маюскульного напису: **+ : S : ANDREE : EPI : LVCOW**⁸; на іншій, від 20 січня 1433 р. (кругла, діаметр 26 мм), те саме зображення, але в оточенні напису мінускульним шрифтом: **• sill ...dree ** ... ca.is ****⁹. Печатки жмудського єпископа Миколая невідомі.

Після заколоту Сигізмунда Кейстутовича склад духовних панів у раді Свидригайла кардинально змінився – місце католицьких єпископів посіли православні ієрархи. У першу чергу це луцькі владика Феодосій, пан радний 1436–1446 рр.,¹⁰ та Єфремій, пан радний 1446–1451 рр.,¹¹ а

³ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin (далі: GStAPKB), XX. Hauptabteilung, Pergamenturkunden, Schiebl. 109, № 68; Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Mełneńskiego z 1422 roku. – Poznań, 2004. – S. 74, il. B 81.

⁴ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie (далі: BCz), perg. 392; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą. 1385–1791. – Kraków, 1932. – S. 100, nr 61.

⁵ BCz, perg. 380; Muzeum Narodowe w Krakowie (далі: MNK), rkps 1713, k. 3; Akta unji Polski z Litwą 1385–1791 / wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz. – Kraków, 1932. – S. 77, nr 55; Rimša E. Heraldry. Past to present. – Vilnius, 2005. – P. 44, il. 273; Semkowicz W. Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim w unii horodelskiej 1413 roku // Polska i Litwa w dziejowym stosunku. – Kraków, 1914. – S. 406.

⁶ Heymowski A. Herby polskie w brukselskim Armorial Gymnich, rechte Lyncenich // Studia Źródłoznawcze. – T. 29. – Warszawa, 1985. – S. 116, nr 92; Heymowski A. Herby polskie w sztokholmskim Codex Bergshammur // Studia Źródłoznawcze. – Warszawa, 1968. – T. 12. – S. 82, nr 18.

⁷ Źródła dziejowe. – Warszawa, 1910. – T. 17, cz. 3: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. – T. 6, cz. 3: Podlasie (Województwo). – S. 243.

⁸ BCz, perg. 380; Akta unji Polski z Litwą... – S. 77, nr 55.

⁹ BCz, perg. 384; Akta unji Polski z Litwą... – S. 90, nr 59.

¹⁰ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі: Акты ЮЗР). – СПб., 1863. – Т. 1. – № 24, 25 («владыка Луцкій Феодосей»); Архив Юго-Западной России (далі: Архив ЮЗР). – К., 1886. – Ч. 7, т. 1. – № 2; ч. 8, т. 4. – К., 1907. – № 3, 4 («владыка Луцкій Феодосій»); Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. –

також печерський архимандрит Аврамії, пан радний 1437 р.¹² Про печатки перших двох наразі нічого не відомо; печатка останнього, яка знаходилася при документі від 4 вересня 1437 р., не збереглася; маємо тільки згадку в тексті про її наявність – «Abraham archimandryth Ecclesie Rutinicalis Kijowiensis»¹³.

Представництво князів, які входять у найвищий державний орган зразу після вступу Свидригайла на престол, значно ширше. Від 1431 р. до ради належав Іван Андрійович, майбутній псковський князь (1437), син великого полоцького князя Вінгольта-Андрія Ольгердовича (1342–1376, 1386–1399). Його печатка, прикладена до акту від 6 вересня 1431 р.¹⁴, відома за прорисом у геральдично-сфрагістичних виписах «Adnotationes spectantes ad familias» майбутнього коронного канцлера Яна Замойського, які той виконав у 1567–1569 рр. при укладанні інвентаря Коронного архіву («Inventarium documentorum»). За цим джерелом, у полі печатки містився гербовий знак у вигляді двох кіл, які з'єднані хрестом¹⁵.

При тому самому документі знаходилася також відома нам тільки за прорисом печатка Андрушка Федоровича, острозького й жидачівського князя (до 1431 – після 1436)¹⁶, у полі якої був варіант родового герба Острозьких – знак у вигляді стріли з подвійним вістрям над півколом кінцями додолу¹⁷.

Lwów, 1887. – Т. 1. – (далі: AS. – Т. 1). – Nr 36 («владыка луцкий Феодосий»), 44 («владыка Луцкий Феод[о]сей»); Lietuvos Metrika. – Vilnius, 1998. – Kn. Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25. – Nr. 241 («владыка луцкий Феодосей»), 242 («владыка луцкий Феодосей»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 137.

¹¹ Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1890. – Т. 3. – (далі: AS. – Т. 3). – Nr 8, 10 («владыка Луцкий Єфремей»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły. – S. 137, 150, 298.

¹² AS. – Т. 1. – Nr 35 («А при том были светки – наша рада: архимандрить печерский Аврамей»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 149.

¹³ BCz, perg. 422.

¹⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі: AGAD), perg. 4451 (згадка в тексті – «Nos duces et boyari terrarum Lithvaniae et Russiae, videlicet Iwan Andreowicz»); Codex epistolaris saeculi XV. – Cracoviae, 1876. – Vol. 1, pars 1. – P. 70, № 73.

¹⁵ AGAD, Archiwum Zamojskich (далі: AZ), sygn. 33, s. 668 («sigillum primum, vt videtur ex ordine sigillorum, ducis Iuani Andreiowicz»); Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne // Studya, rozprawy i materyaly z dziedziny historii polskiej i prawa polskiego. – Kraków, 1907. – Т. 7. – S. 47, nr 380; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich // Ateneum Wileńskie. – Wilno, 1930. – R. 7. – S. 697, tabl. 2, il. 11; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fedka Nieswizkiego // Miesięcznik Heraldyczny. – Lwów, 1911. – Т. 4. – S. 80.

¹⁶ AGAD, perg. 4451 (згадка в тексті – «Andruschco Fyedorowicz»); Codex epistolaris saeculi XV... – Vol. 1, pars 1. – P. 70, nr 73.

¹⁷ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 668 («sigillum tertium, vt videtur Andruskonis Fiedorowicz»); Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne... –

Рис. 1. Прорис герба князя Івана Андрійовича з печатки 1431 р.

Рис. 2. Прорис герба князя Андрушка Федоровича Острозького з печатки 1431 р.

Рис. 3. Прорис герба князя Івана Корибутовича з печатки 1431 р.

Рис. 4. Прорис герба князя Федора Несвіцького з печатки 1434 р.

Не дійшов до нас і відбиток печатки князя Івана Корибутовича¹⁸, але на час складання згаданих вище виписів він був ще в задовільному стані. За цим джерелом, у полі печатки мав би бути знак у вигляді стріли вістрям угору над колом із подвійним розгалуженням здолу¹⁹. Роком раніше, 29 листопада 1430 р., Іван Корибутович використав іншу печатку – із зображенням рицаря на коні²⁰. У даному разі маємо справу з паралельним використанням двох гербів: династичного – рицаря на коні, яким користувалася більшість княжих родів, що вели своє походження від великого князя Гедиміна, і родового – на основі знакоподібної конструкції.

Схоже практикував і батько Івана Корибутовича, новгородський князь і господар Сіверської землі (1370–1392) Корибут-Дмитро Ольгердович. Його печатка 1385–1388 рр. містила зображення повернутого вліво

S. 47, nr 382; *Gumowski M.* Pieczęcie książąt litewskich... – S. 692, tabl. 1, il. 3; *Puzyna J.* O pochodzeniu kniazia Fedka Nieswizkiego... – S. 77, il. 20.

¹⁸ AGAD, perg. 4451 (згадка в тексті – «Iwaschco Coributowicz»); *Codex epistolaris saeculi XV...* – Vol. 1, pars 1. – P. 70, nr 73.

¹⁹ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 668 («sigillum secundum, vt videtur ducis Iuaskonis Koributouicz»); *Piekosiński F.* Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne... – S. 47, nr 381; *Gumowski M.* Pieczęcie książąt litewskich... – S. 697, tabl. 2, il. 12; *Puzyna J.* O pochodzeniu kniazia Fedka Nieswizkiego... – S. 43, il. 3, 76, il. 13; *Radziwiński Z.* W sprawie pochodzenia Fedka Nieswizkiego // *Miesięcznik Heraldyczny*. – Lwów, 1911. – T. 4. – S. 144, il. 1, 3; *Semkowicz W.* Korybutowicze i Nieświczcy w świetle sfragistyki // *Miesięcznik Heraldyczny*. – Lwów, 1913. – T. 6. – S. 202, il. 3, 5.

²⁰ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 693 («sigillum tertium: Pogonia»), 899, 917 («Iwan Koributhowicz»).

Рис. 5. Печатка князя Федора Корибутовича 1422 р.

Рис. 6. Печатка князя Федора Корибутовича 1432 р.

рицаря на коні зі списом вістря угору в правиці й щитом у лівиці²¹, а на монеті князя був хрест із подвійним розгалуженням здолу²².

Згодом тим самим гербом користувався інший син Дмитра-Корибута, князь Федір Корибутович, ще один член ради Свидригайла. Його печатка від 1432–1433 рр. (кругла, діаметр 29 мм) містить хрест із подвійним розгалуженням здолу в оточенні напису: **KNZA ФДЬКА КОРН**²³. Крім печатки Івана

Корибутовича, на варіативність у зображенні родового герба вказує також видозміна його на ранішій печатці Федора Корибутовича (кругла, діаметр

²¹ AGAD, perg. 4435; AZ, sygn. 33, s. 605, 609; BCz, perg. 208; MNK, rkps 1458, k. 100, 102; rkps 1482, T. 2, k. 3; Muzeum Narodowe w Warszawie (далі: MNW), NPO 11332; *Działyński A.* Statut litewski. – Poznań, 1841. – S. 543, tabl. 2; *Vossberg F.* Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen. – Berlin, 1854. – S. 43, tabl. 23, il. 103; *Иванов П.* Сборник снимков с древних печатей приложенных к грамотам и другим юридическим актам, хранящимся в Московском архиве юстиции. – М., 1858. – С. 79; *Daniłowicz J.* Skarbiec dyplomatów. – Wilno, 1860. – T. 1. – Nr 255, 263, 271; *Codex epistolaris saeculi XV...* – Vol. 1, pars 1. – S. 5; Снимки древних русских печатей государственных, царских, областных, городских, присутственных мест и частных лиц. – М., 1880. – Вып. 1. – С. 79; AS. – T. 1. – S. 10, nr 10; *Gumowski M.* Pieczęcie królów polskich. – Kraków, 1910. – S. 326, nr 572, il. 346, 347; *Gumowski M.* Pieczęcie książąt litewskich... – S. 703, tabl. 5, il. 38; Akta unji Polski z Litwą... – S. 12, nr 16, S. 19–20, nr 22; *Gumowski M.* Handbuch der polnischen Siegelkunde. – Graz, 1966. – S. 69, nr 52; *Хорошкевич А.* Печати полоцких грамот XIV–XV веков // Вспомогательные исторические дисциплины. – Л., 1972. – Вып. 4. – С. 133; *Румянцева В.* Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма. – К., 1986. – С. 33; *Цимоў А.* Наш сімвал – Пагоня. Шлях праз стагоддзя. – Мінск, 1992. – С. 15; *Цимоў А.* Пячаткі старажытнай Беларусі. – Мінск, 1993. – С. 36; *Цимоў А.* Сфрагістыка і геральдыка Беларусі. – Мінск, 1999. – С. 134.

²² *Козубовський Г.* Сіверські монети XIV ст. – К., 1992; *Шуст Р.* Нумізматыка: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. – К., 2007. – С. 91–95.

²³ BCz, perg. 384; MNK, rkps 1458, k. 101, 103; rkps 1713, k. 257; *Piekosiński F.* Heraldika polska wieków średnich. – Kraków, 1899. – S. 234, il. 392; *Semkowicz W.* Korybutowicze i Nieświzcy w świetle sfragistyki... – S. 203, il. 7; *Sochaniewicz K.* Przyczynek do rozwoju herbu książąt Zbarazkich // Miesięcznik Heraldyczny. – Lwów, 1914. – T. 7. – S. 119, il. 5; Akta unji Polski z Litwą... – S. 90, nr 59; *Gumowski M.* Pieczęcie książąt litewskich... – S. 695, tabl. 9, il. 67; *Gumowski M.* Handbuch der polnischen Siegelkunde... – S. 157, tabl. 32, il. 322.

27 мм), якою 27 вересня 1422 р. той скріпив акт Мельненської угоди. У її полі бачимо знак у вигляді подвійного розгалуження згори і половини косяго костурного хреста здолу в супроводі напису: **ПЕЧАТЬ КНЗѦ ФЕТЬКА КРНБТОВЧ**²⁴.

Знакоподібну конструкцію знаходимо також у гербі князя Федора Несвіцького, члена ради від 1432 р.²⁵, якого часто плутають із Федором Корибутовичем. У полі його печатки від 1434 р., відомої з прорису в «Adnotationes spectantes ad familias», зображено перехрещений хрест над півмісяцем рогами вліво²⁶.

Упродовж 1430–1435 рр. до ради Свидригайла належав²⁷ Олександр Іванович Нос, князь пінський (1410–1435). Відомі дві його печатки. Перша, що

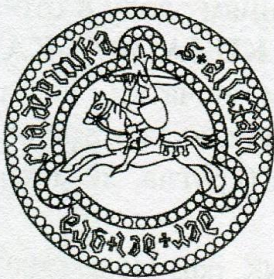

Рис. 7. Печатка князя Олександра Івановича Носа 1425 р.

Рис. 8. Печатка князя Олександра Івановича Носа 1433 р.

збереглася при документі від 18 квітня 1425 р. (кругла, діаметр 30 мм), містила зображення рицаря на коні з мечем у правиці й щитом у лівиці в оточенні мінукульного напису: **s + alexander + dei + gracia + de pinska**²⁸. На пізнішій печатці (кругла, діаметр 38 мм), якою князь користувався з 20 січня 1433 р. до 2 лютого 1436 р., той самий герб розміщено в готичному щиті в супроводі напису: **ПЕЧТЬ КНѦЗА ВЛЕКСАНДРА НОСА**²⁹.

²⁴ GStAPKB, XX. Hauptabteilung, Pergamenturkunden, Schiebl.109, № 68; Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Melneńskiego... – S. 77, il. B 85.

²⁵ Русско-ливонские акты. – СПб., 1868 (далі: РЛА). – № 232 («Fedko Nyeweczkoj»).

²⁶ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 679; Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne... – S. 63, nr 555; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fedka Nieswizkiego... – S. 43, 76, il. 3; Radziński Z. W sprawie pochodzenia Fedka Nieswizkiego... – S. 144, il. 3; Semkowicz W. Korybutowicze i Nieświzcy w świetle sfragistyki... – S. 202, il. 5; Sochaniewicz K. przyczynek do rozwoju herbu książąt Zbarazkich... – S. 119, il. 2; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich... – S. 695, tabl. 2, il. 10.

²⁷ Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 154; Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 112, 143; AS. – Т. 1. – Nr 31 («князь Влександро Иванович Носъ»), 38 («князь Влександръ Иванович Носъ»).

²⁸ Archiwum Państwowe w Krakowie (далі: APKr), Archiwum Akt Dawnych Miasta Krakowa, perg. 181; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich... – S. 690, tabl. 8, il. 55.

²⁹ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 452, 679; BCz, perg. 384; MNK, rkps 1458, k. 100, 102; Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne... – S. 62, nr 548;

Рис. 9. Печатка князя Івана Семеновича Путяті-Друцького 1422 р.

Рис. 10. Печатка князя Івана Семеновича Баби-Друцького 1409 р.

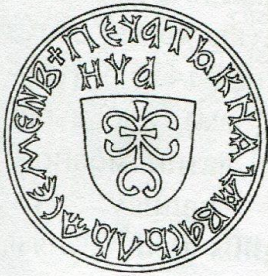

Рис. 11. Печатка князя Василя Семеновича Красного-Друцького 1430 р.

Дещо довше, впродовж 1430–1438 рр., у раді Свидригайла Ольгердовича перебував друцький князь Іван Семенович Путятя³⁰. Його герб відомий за печаткою, якою він користувався впродовж 1422–1431 рр. (кругла, діаметр 30 мм). У її полі зображено роздвоєний згори хрест із загнутими кінцями в готичному щиті в оточенні напису: **КНѦЗѦ ВѦНА ПУТѦТИНА**³¹. Брат Івана Семеновича, друцький князь Іван Баба в 1409–1431 рр. користувався печаткою (кругла, діаметр 28 мм) із зображенням стріли вістрям у лівий долішній кут із чотирма півмісяцями обабіч у готичному щиті іспанської форми в супроводі напису: **ПЕЧАТЬ КНѦЗѦ ЭВѦНА СЕМЕНО**³². Ще один із братів

Halecki O. Ostatnie lata Swidrigiełły... – S. 47; Akta unji Polski z Litwą... – S. 91, nr 59; *Gumowski M.* Pieczęcie książąt litewskich... – S. 690, tabl. 8, il. 54; *Gumowski M.* Handbuch der polnischen Siegelkunde... – S. 157, tabl. 32, il. 330.

³⁰ Акты, относящиеся к истории Западной России (далі: Акты ЗР). – Т. 1: 1340–1506. – СПб., 1846. – № 37 («князь Иванъ Путятя»); AS. – Т. 1. – Nr 35 («кназ Иван Путата»); Архив ЮЗР. – Ч. 5, т. 1. – К., 1869. – № 2 («kniaź Iwan Putiata»); *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 111.

³¹ Львівський національний університет ім. І. Франка, Збірка Павліковських, № 295; AGAD, AZ, sygn. 32, s. 899, 917; sygn. 33, s. 654, 693; BCz, perg. 374; GStAPKB, XX. Hauptabteilung, Pergamenturkunden, Schiebl. 109, № 68; MNK, rkps 1713, k. 241; *Działyński A.* Statut litewski. – S. 544, tabl. 3; *Vossberg F.* Siegel des Mittelalters... – S. 44, tabl. 24, il. 107; Снимки древних русских печатей. – Вып. 1. – С. 80; *Piekosiński F.* Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne... – S. 25, nr 97; S. 89, nr 933; *Piekosiński F.* Heraldyka polska... – S. 273, il. 454; *Gumowski M.* Pieczęcie książąt litewskich... – S. 699, tabl. 2, il. 14; tabl. 9, il. 71; *Лихачёв Н.* Материалы для истории византийской и русской сфрагистики. – Вып. 2 // Труды Музея палеографии. – Л., 1930. – Т. 2. – С. 231–233, ил. 213, 214; *Nowak P., Pokora P.* Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Mełneńskiego... – S. 79, il. B 91.

³² AGAD, AZ, sygn. 33, s. 654; BCz, perg. 374; GStAPKB, XX. Hauptabteilung, Pergamenturkunden, Schiebl. 109, № 68; MNK, rkps 1713, k. 236, 241; *Piekosiński F.*

– друцький князь Василь Красний мав за герб зображення хреста з подвійним розгалуженням здолу та чотирма півколами обабіч, який бачимо на печатці 1430–1431 рр. (кругла, діаметр 33 мм) в іспанському щиті в оточенні напису: + ПЕЧАТЬ КНѦЗѦ ВАСЬЛЬѦ СЕМЕНВИЧА³³.

1431 р. до складу господарської ради увійшло двоє князів Гедройцьких – Миколай-Ягайло і Война³⁴. Перший із них упродовж 1431–1434 рр. ко-

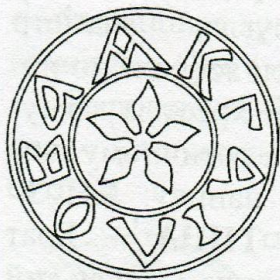

Рис. 12. Печатка князя Миколая-Ягайла Гедройцького 1431 р.

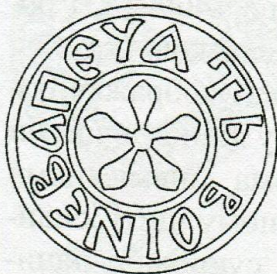

Рис. 13. Печатка князя Войни Гедройцького 1433 р.

ристувався двома печатками. На більшій (кругла, діаметр 26 мм), що була в ужитку впродовж 1 вересня 1431 р. – 20 січня 1433 р., зображено родовий герб князів Гедройцьких – п'ятипелюсткову троянду в супроводі напису: ѦКГАЛОВА³⁵. Подібне зображення й на відбитку іншої печатки князя, датованому 27 лютого 1434 р. (кругла, діаметр 21 мм), але цього разу в оточенні латиномовного мінускульного напису: s • micolai als yagillis gied³⁶. Князь

Heraldyka polska... – S. 261, il. 434; *Piekosiński F.* Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne... – S. 25, nr 96; *Puzyna J.* O pochodzeniu kniazia Fedka Nieswizkiego... – S. 77, 80, il. 17; *Gumowski M.* Pieczęcie książąt litewskich... – S. 699, tabl. 2, il. 15; tabl. 9, il. 68; *Лухачёв Н.* Материалы для истории византийской и русской сфрагистики... – Т. 2. – С. 234, ил. 215; *Хорошкевич А.* Печати полоцких грамот... – С. 136–137; *Nowak P., Pokora P.* Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Memelnskiego... – S. 79, il. B 89.

³³ AGAD, AZ, sygn. 32, s. 899, 917; sygn. 33, s. 654, 693; BCz, perg. 374; MNK, rkps 1713, k. 237, 241; *Piekosiński F.* Heraldika polska... – S. 262, il. 435; *Piekosiński F.* Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne... – S. 26, nr 98; S. 89, nr 934; *Gumowski M.* Pieczęcie książąt litewskich... – S. 716, tabl. 3, il. 26; tabl. 9, il. 69; *Лухачёв Н.* Материалы для истории византийской и русской сфрагистики... – Т. 2. – С. 234, илл. 215, 216.

³⁴ РЛА. – № 232 («Woynus Gedorotsky»).

³⁵ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 667; BCz, perg. 374; perg. 384; MNK, rkps 1713, k. 254; *Piekosiński F.* Heraldika polska... – S. 130, il. 202; *Piekosiński F.* Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne... – S. 46, nr 373; *Semkowicz W.* O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle w 1413 roku // Rocznik Towarzystwa Heraldycznego. – Lwów, 1920. – Т. 5. – S. 52; *Kozierowski S.* Ród Porajów-Rożyców // Rocznik Towarzystwa Heraldycznego. – Lwów, 1929. – Т. 9. – S. 178, tabl. , il. 5; Akta unji Polski z Litwą... – S. 91, nr 59.

³⁶ BCz, perg. 392; Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (далі: ZNiO), Gabinet numizmatyczno-sfragistyczny, S 2913; Akta unji Polski z Litwą... – S. 101, nr 61; *Semkowicz W.* O litewskich rodach bojarskich // Rocznik Towarzystwa Heraldycznego. – Т. 5. – S. 52.

Война 20 січня 1433 р. скористався круглою печаткою (діаметр 24 мм) із зображенням троянди в супроводі руського напису: **ПЕЧАТЬ ВОИНЕВА**³⁷.

Роком пізніше до ради потрапили представники аристократичного роду Свирських – князі Олександр³⁸, Ерик і Роман³⁹. Печатка першого з них

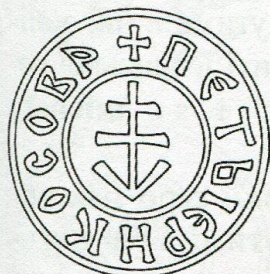

Рис. 14. Печатка князя Ерика Свирського 1434 р.

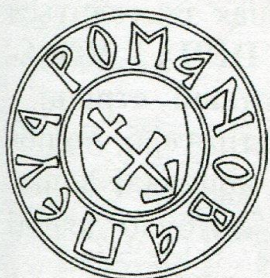

Рис. 15. Печатка князя Романа Свирського 1433 р.

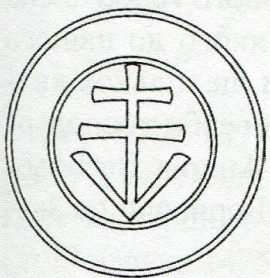

Рис. 16. Печатка князя Романа Свирського 1434 р.

до нашого часу не збереглася. Ерик 27 лютого 1434 р. скористався печаткою (кругла, діаметр 22 мм) із зображенням родового знака у вигляді двічі перехрещеної стріли вістрям угору в супроводі напису: **+ ПЕТЬ ІЕРИКОСОВА**⁴⁰. На печатці Романа від 20 січня 1433 р. (кругла, діаметр 29 мм) в готичному щиті іспанської геральдичної форми розміщено двічі перехрещену стрілу вістрям у лівий долішній кут у супроводі напису: **ПЕЧА РОМАНОВА**⁴¹. На іншому відбитку, від 27 лютого 1434 р. (кругла, діаметр 23 мм), та сама стріла вістрям додолу⁴².

Печатка князя Бориса Івановича Глинського, члена ради 1432–1451 рр. і підканцлера 1438–1446 рр.⁴³, прикладена до

³⁷ BCz, perg. 384; MNK, rkps 1713, k. 253; *Piekosiński F.* Heraldyka polska... – S. 130, il. 202; *Semkowicz W.* O litewskich rodach bojarskich... – S. 52, 57, il. 7; *Kozierowski S.* Ród Porajów-Rożyców... – S. 178, tabl. , il. 4; Akta unji Polski z Litwą... – S. 91, nr 59.

³⁸ РЛА. – № 232 («Alexander Swirsky»).

³⁹ *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 600.

⁴⁰ BCz, perg. 392; MNK, rkps 1713, k. 282; *Weriga-Darowski A.* Znaky pieczętne ruskie. Noty heraldyczne. – Paryż, 1862. – S. 26, il. 108; *Gumowski M.* Pieczęcie książąt litewskich... – S. 694, tabl. 1, il. 7; Akta unji Polski z Litwą... – S. 101, nr 61.

⁴¹ BCz, perg. 384; MNK, rkps 1713, k. 259; *Piekosiński F.* Heraldyka polska... – S. 95, il. 133; S. 262, il. 434; *Gumowski M.* Pieczęcie książąt litewskich... – S. 710, tabl. 3, il. 21; tabl. 9, il. 70; Akta unji Polski z Litwą... – S. 91, nr 59.

⁴² BCz, perg. 392; Akta unji Polski z Litwą... – S. 101, nr 61.

⁴³ *Любавский М.* Литовско-русский сейм... – С. 153; AS. – Т. 1. – Nr 35 («кназ Борис Глинский»), 38 («князь Борисъ Глинський»); *Барвінський Б.* Кілька документів і заміток до часів великих князів Свидригайла і Жигімонта Кейстуовича // Записки

документа 4 вересня 1437 р. («*dux Boriss Glynsky*»), до нашого часу не збереглася⁴⁴. З великою вірогідністю можна зробити припущення щодо зовнішнього вигляду герба, яким користувався князь Борис. У нашому розпорядженні є печатки його внуків Михайла (1498–1508) і Василя Львовичів Глинських (до 1508). На печатці першого з них від 9 вересня 1501 р. (кругла, діаметр 21 мм) родовий герб у вигляді літери **П** із загнутими в бік долішніми кінцями з лілією зверху розміщено в готичному щиті іспанської геральдичної форми в оточенні мінускульного напису: **+ s : michel : herczog : linczk : votus**⁴⁵.

На печатці Василя Львовича початку XVI ст. родовий герб мав вигляд знаку, подібного до трираменної літери **П** із загнутими в бік і вгору долішніми кінцями, на яку покладено стрілу вістрям додолу з двома півкруглими розгалуженнями згори під хрестом. Цей знак знаходиться в турнірному щиті в оточенні напису руською мовою: **ПЕЧАТ КНЯЗЯ ВАСИЛЯ ЛВОВИЧА**, розташованого на вибагливій стрічці⁴⁶. Очевидно, Борис Іванович Глинський мав на своїй печатці герб, подібний до тих, що вживали його внуки, як це бачимо на прикладі інших княжих родів, герботворення яких впродовж XV–XVI ст. було доволі стабільним.

Не маємо, натомість, підстав щодо реконструкції родового герба члена ради 1432 р.⁴⁷ князя Гліба Киндеровича, жодна печатка якого до нашого часу не збереглася. Аналогічна ситуація також із гербами ще кількох князів з оточення Свидригайла. Так, лишаються невідомими герби господарських маршалків (1438) князів Василя Андрійовича⁴⁸ й Андрія Васильовича⁴⁹, а також членів ради 1446 р. князів Івана й Семена Борисовичів Звягольських⁵⁰.

НТШ. – Львів, 1913. – Т. 115. – С. 19 («князь Борис канцлерии»).

⁴⁴ BCz, perg. 422.

⁴⁵ *Ibid.*, perg. 666; ZNiO, Gabinet numizmatyczno-sfragistyczny, S 2916; Akta unji Polski z Litwą... – S. 132, nr 78.

⁴⁶ ZNiO, Gabinet numizmatyczno-sfragistyczny, teki Gumowskiego, teka LXXX; *Piekosiński F.* Heraldyka polska... – S. 343–344, il. 717; *Лухачёв Н.* Материалы для истории византийской и русской сфрагистики... – Т. 2. – С. 246–247.

⁴⁷ РЛА. – № 232 («Hleb Kynderowicz»).

⁴⁸ *Любавский М.* Литовско-русский сейм... – С. 154; AS. – Т. 1. – № 36 («князь Василей Андрѣевич маршалокъ нашъ»); *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 111–112, 142.

⁴⁹ *Любавский М.* Литовско-русский сейм... – С. 154; Архив ЮЗР. – Ч. 5, т. 1. – № 2 («kniaź Andrey Wasylewicz marszałok nasz»); AS. – Т. 1. – № 36 («князь Андрѣй Васильевичъ маршалокъ нашъ»); *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 142.

⁵⁰ *Wolff J.* Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – S. 19; *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 101, 299.

Рис. 17. Печатка князя Сангушка Федоровича 1433 р.

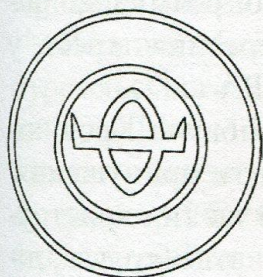

Рис. 18. Печатка князя Михайла Григоровича Четвертенського 1477 р.

Рис. 19. Печатка князя Олександра Івановича Четвертенського 1477 р.

сандр, (1475–1491), володимирський (1460) і кременецький (1482–1491) староста⁵⁴, належали до ради відповідно в 1443–1445-му й 1446–1451-му роках. Печатка першого з них до нашого часу не збереглася, а на печатці другого від 17 червня 1475 р. зображено святого з мечем у правиці⁵⁵.

Член ради 1451 р.⁵⁶ князь Михайло Григорович Четвертенський користувався 1477 р. печаткою (кругла, діаметр 28 мм) із зображенням загост-

Значна кількість князів потрапила в раду Свидригайла вже під час династичної війни, особливо на завершальній її стадії – після битви 1435 р. під Вількомиром. Упродовж 1437–1438 рр.⁵¹ сюди належав ратненський і кошерський князь Сангушко Федорович (1433–1455), печатка якого відома за відбитком від 21 серпня 1433 р. (кругла, діаметр 26 мм). В її полі зображено святого з мечем у правиці й списом у лівиці, яким він влучає звіра, а ліворуч від нього дерево. Навколо розташовано частково збережений напис готичним мінускулом: + s ... czong⁵².

Сангушкові сини Василь, брацлавський і вінницький староста (1443–1445)⁵³, та Олек-

⁵¹ Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 299.

⁵² BCz, perg. 389; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów... – T. 1. – S. 154; Piekosiński F. Heraldyka polska... – S. 418; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fedka Nieswizkiego... – S. 76; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich... – S. 711, tabl. 8, il. 50.

⁵³ Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 154; Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 299.

⁵⁴ Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 154; AS. – Т. 1. – Nr 49 («князь Шлександро Сенькоушковичь»); t. 3. – Nr 8 («кназ Шлександро Санкгушковичь»), 10 («кназ Шлександро Сонкгушковичь»), 11 («кназ Шлександро Седюшковичь»); Lietuvos Metrika. – Kn. Nr. 25. – Nr. 240 («княз Шлександро Сангушковичь»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 151, 299.

⁵⁵ AS. – Т. 3. – S. 14, nr 18; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich... – S. 690.

⁵⁶ Архив ЮЗР. – Ч. 8, т. 4. – № 7 («князь Михайло Четвертенский»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 298; Однороженко О. Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст. – Харків, 2008. – С. 51–52.

реного здолу овала, який перетинає пояс із загнутими догори кінцями⁵⁷. У подальшому на цій основі склався цілий ряд гербів окремих гілок роду Четвертенських (на Вишкові, на Соколі, на Четвертні та Яровиці, на Четвертні й Боровичах та ін.)⁵⁸.

Впродовж 1438–1451 рр. членом ради був дядько Михайла Григоровича князь Іван Олександрович Четвертенський⁵⁹. Його печатка до нашого часу не збереглася. Маємо натомість відомості про печатку його сина Олександра від 1477 р. (кругла, діаметр 21 мм), у полі якої розміщено родовий знак у вигляді двох півкіл кінцями додолу, які перетинає хрест, у супроводі частково збереженого напису: ... **АЛЕКСАНДРА** ...⁶⁰

Печатка члена ради 1438–1452 рр.⁶¹ князя Івана Романовича Крошинського до нашого часу не збереглася. Утім, можемо зробити припущення, що на його гербі було зображено родовий знак, близький до тих конструкцій, які прикрашали пізніше печатки його внуків. На печатці (кругла, діаметр 25 мм) князя Костянтина Федоровича Крошинського від 16 квітня 1499 р. в готичному щиті іспанської геральдичної форми зображено знак у вигляді літери **П** із загнутими вбік долішніми кінцями, під стрілою вістрям вгору й хрестиком у супроводі напису: **ПЕЧАТЬ КНЗѦ КОНСТАНТИНА КРОШИНСКОГО**⁶². Дещо інше зображення (знак у вигляді трираменної літери **Т** із загнутими вбік долішніми кінцями під стрілою вістрям додолу і Т-подібним хрестиком у супроводі чотирьох шестипроменевих зірок) в іспанському щиті бачимо на печатці князя Івана Пилиповича Крошинського від 1527 р. (кругла, діаметр 22 мм)⁶³.

Геральдичні символи низки інших князів із ради Свидригайла теж можна реконструювати лише за гербами їхніх нащадків. Приміром, князь Іван Дмитрович Острожецький, що належав до ради 1438 р.⁶⁴, найвірогідніше,

⁵⁷ BCz, perg. 1278.

⁵⁸ Однороженко О. Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII–XVI ст. – Харків, 2009. – С. 82, 121–122, 125–129.

⁵⁹ Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 154; AS. – Т. 1. – № 49 («кназь Иванъ Четвертенский»); т. 3. – № 8 («кназ Иванъ Четвертенский»), 11 («кназ Иванъ Четвертенский»); Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy... – S. 19; Архив ЮЗР. – Ч. 8, т. 4. – № 7 («кназ Иванъ Четвертенский»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 150, 298.

⁶⁰ BCz, perg. 1278.

⁶¹ Акты ЗР. – Т. 1. – № 37; Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Т. 7. – Вильна, 1870. – № 3 («кназь Иванъ Романовичъ»); Архив ЮЗР. – Ч. 5, т. 1. – № 2 («kniaź Iwan Romanowicz»); Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy... – S. 19; Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 298.

⁶² Національний музей історії України (далі: НМІУ), сектор фотодокументальних матеріалів, РД-110, арк. 1.

⁶³ AGAD, perg. 1172.

⁶⁴ Акты ЗР. – Т. 1. – № 37 («Иванъ Дмитровичъ»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 150.

користувався гербом, подібним до того, що знаходився на печатці одного з його нащадків – князя Петра Михайловича Головні-Острожецького. У полі цієї печатки (кругла, діаметр 26 мм), яка перебувала в ужитку від 10 вересня 1507 р. до 26 жовтня 1533 р., розміщено повний герб, що складався з турнірного щита із зображенням на ньому родовим знаком у вигляді з'єднаних стовпом двох півкіл із кінцями, загнутими додолу та вбік, а також шолома з наметом і наполомника у вигляді двох дерев в оточенні напису готичним шрифтом, розміщеного на стрічці: **sigillum pe ...**⁶⁵.

Печатка Михайла Костянтиновича Курцевича, князя ольшаницького й буремльського (1439–1452), володимирського старости (1446–1451), члена ради 1442–1451 рр.⁶⁶, теж не збереглася. Натомість є печатки його нащадків – князя Івана Васильовича Курцевича від 11 жовтня 1504 р. (кругла, діаметр 26 мм)⁶⁷ та Льва Федоровича Буремського від 3 травня 1522 р. (кругла, діаметр 18 мм)⁶⁸ із зображенням родового знака у вигляді перехрещених роздвоєних здолу вил у готичному щиті.

Із князів Чорторійських в раді Свидригайла Ольгердовича засідали аж троє осіб. Впродовж 1438–1452 рр. до неї належав Іван Васильович Чорторійський,⁶⁹ у 1445–1452 рр. – господарський маршалок Михайло Васильович Чорторійський і Клеванський⁷⁰, 1438 р. – Олександр Васильович

⁶⁵ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie (далі: AKSS), teka II, plik 11; teka III, plik 16.

⁶⁶ Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 153; Акты ЮЗР. – СПб., 1865. – Т. 2. – № 69 («князь Михайло Костянтинович Ольшаницький»); AS. – Т. 1. – № 49 («князь Михайло Костянтинович»); т. 3. – № 7 («князь Михайло Костянтинович староста Володимирский»), 11 («кназ Михайло Костянтинович»); Wolff J. Książowie litewsko-ruscy... – S. 14; Lietuvos Metrika. – Kn. Nr. 25. – Nr. 240 («князь Михайло Костянтинович»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 144, 150, 298.

⁶⁷ BCz, perg. 588.

⁶⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі: ЦДАК України), ф.220, оп.1, спр.17, арк.1.

⁶⁹ Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 154; Акты ЗР. – Т. 1. – № 37 («князь Иванъ Чорторійскій»); Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 18 («князь Иванъ Васильевичъ Чорторійскій»); т. 2. – № 69 («князь Иванъ Чорторійскій»); Wolff J. Książowie litewsko-ruscy... – S. 19; AS. – Т. 1. – № 48 («кназ Иван Васильевич»); т. 3. – № 8 («кназ Иванъ Васильевич»), 10 («кназ Иван Васильевич»); Архив ЮЗР. – Ч. 8, т. 4. – № 7 («князь Иванъ Васильевич»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 150, 298.

⁷⁰ Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 154; Акты ЗР. – Т. 1. – № 45 («князь Михайло Чорторійскій маршалко нашъ»); Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 18 («князь Михайло Васильевичъ Чорторійскій маршалокъ нашъ»), 30 («князь Михаль Васильевичъ»); AS. – Т. 1. – № 47 («кназ Михайло Васильевич»), 48 («кназ Михайло маршалокъ нашъ»), 49 («кназ Михайло Васильевичъ»); т. 3. – № 7 («маршалко нашъ кназ Михайло Васильевичъ Чорторійскій»), 11 («кназ Михайло Васильевичъ»); Wolff J. Książowie litewsko-ruscy... – S. 19; Ревизия пуш и переходов. Привилегии

Чорторийський і Логойський⁷¹. Хоча досі не вдалося виявити жодної печатки кого-небудь із цих постатей, у нашому розпорядженні є відомості щодо гербів їхніх безпосередніх нащадків.

Зокрема, Михайлів син Федір від 12 березня 1520 р. до 10 червня 1537 р. користувався печаткою (овальна, 17x14 мм) із зображенням пішого рицаря, що тримає в лівій меч, а в правій – спис, яким влучає змія⁷². У свою чергу, Олександрів син Семен мав на печатці 1493 р. (кругла, діаметр 27 мм) зображення вершника з мечем у правій й щитом у лівій в готичному щиті в супроводі напису: • **SIM...** * **CZARTORISCHKI** *⁷³. Ця відмінність у геральдичній практиці гілок роду Чорторийських могла постати ще в попередньому поколінні – у часи князів Івана, Михайла й Олександра Васильовичів.

Печатка князя Федора Козеки, члена ради 1445 р.⁷⁴, теж невідома, але герби нащадків дають певний матеріал для реконструкції геральдичного символу, яким він користувався. На печатках князів Андрія Михайловича Козеки від 1540 р. (овальна, 16x12 мм)⁷⁵ і Дмитра Андрійовича Козеки від 1568 р. (овальна, 16x14 мм)⁷⁶ у ренесансному щиті бачимо родовий знак у вигляді двораменного хреста над півколом із загнутими догори та вбік кінцями з хвилястими заокругленнями.

Найчисленнішу групу в раді Свидригайла Ольгердовича становили пани («barones»). У різні періоди правління князя в ній перебували представники значного числа родин, що походили як із руських земель (Волинської, Київської, Львівської, Полоцької, Вітебської, Смоленської та ін.), так і з корінної Литви, а в окремих випадках і з етнічних польських теренів Корони. Утім, якщо впродовж перших двох років господарювання князя спостерігався певний паритет між литвинами й русинами, то далі руський елемент виразно переважає, особливо вихідці з Волинської землі, титулована аристократія та рицарство якої становили головну опору великого князя в його військово-політичній діяльності.

Пинского повета. – Вильна, 1867. – Т. 1. – С. 327 («князь Михайло Васильевич»); Архив ЮЗР. – Ч. 8, т. 4. – № 7 («князь Михайло Васильевич»); Археографический сборник документов... – Т. 7. – № 3 («князь Михайло Васильевич»); Lietuvos Metrika. – Kn. Nr. 25. – Nr. 240 («князь Васильевич Михайло»); *Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły...* – S. 142, 150, 298.

⁷¹ Акты ЗР. – Т. 1. – № 37 («князь Александро [Чорторыйс]кий»); *Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły...* – S. 298.

⁷² ЦДІАК України, ф. 2228, оп. 1, спр. 622, арк. 1 зв.; AGAD, AZ, sygn. 2633, s. 9, 17; APKr, AKSS, teka II, plik 40; teka III, plik 59.

⁷³ AGAD, perg. 6732; *Цимоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі...* – С. 58, мал. 7.

⁷⁴ *Любавский М. Литовско-русский сейм...* – С. 154; Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 18 («князь Оедько Козека»); *Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły...* – S. 298.

⁷⁵ APKr, AKSS, teka IV, plik 14.

⁷⁶ *Ibid.*, teka XI, plik 73, 92, 104, 105.

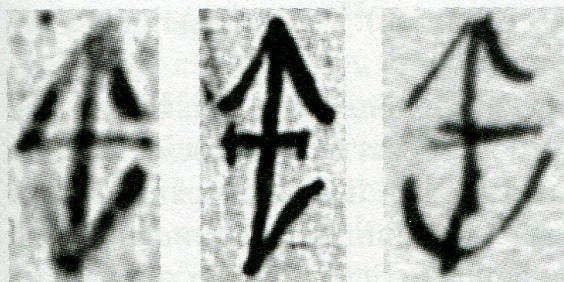

Рис. 20–22. Прориси герба пана Юрші Івановича з печатки 1431–1437 рр.

стані при документі від 6 вересня 1431 р. (кругла, діаметр 20 мм). У її полі в готичному щиті видно родовий знак у вигляді перехрещеної стріли вістрям вгору з піввістрям здолу в супроводі напису: **+ ПЕЧАТЬ ПАНА 'Ю'Р-ШИ**⁷⁸.

Інший відбиток – при документі від 4 вересня 1437 р. – до нашого часу не дійшов⁷⁹. Натомість маємо його прорис, разом із прорисом печатки 1431 р., в «Adnotationes spectantes ad familias»⁸⁰ та інших архівних виписах

Рис. 23. Печатка пана Юрші Івановича 1431 р

Яна Замойського⁸¹. Вацлав Рулікоровський подав свого часу опис і прорис цієї сфрагістичної пам'ятки з посиланням на інформацію Іоахіма Лелевеля («Jursza v. Jurszyn – Stanko Stankiewicz Jursza, Lelewel przyłącza jego z takim znakiem i tłumaczy, że to jest monogram

⁷⁷ Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 350; AS. – Т. 1. – Nr 30 («великого князя Швитригайла литовского и руского паны рада наша ... пань Юрша»), 35 («воевода киевский пан Юрша»), 38 («пан Юрша»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 143; Petrauskas R. Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis – Struktūra – Valdžia. – Vilnius, 2003. – P. 248–249; Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy. – Т. 3: Ziemie ruskie. – Zesz. 4: Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. – Kórnik, 2002. – S. 65; zesz. 5: Urzędnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. – Kórnik, 2007. – S. 94, 119, 166; t. 11: Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. – Kórnik 1994. – S. 213.

⁷⁸ AGAD, perg. 4451 («Jurscha capitaneus Lucensis»); Codex epistolaris saeculi XV... – Vol. 1, pars 1. – P. 70, nr 73.

⁷⁹ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 453 («Iursa palatini Kiowien»).

⁸⁰ Ibid., s. 668 («sigillum quartum, vt videtur Iurza capitanei Vilmensis»); Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne... – S. 47, nr 383.

⁸¹ BCz, perg. 422 (згадка в тексті – «Iurscha pallatinus Kijowiensis»); Codex epistolaris saeculi XV... – Vol. 1, pars 1. – P. 86, nr 92.

czyli powiązanie głoski **IVPША**, wyrażające Jursza»⁸², що виявились, утім, невірними, у своєму рукописному гербівнику.

При документі від 6 вересня 1431 р. знаходилося ще кілька печаток панів радних, більшість з яких до сьогодні не збереглася. Зокрема, пошкодженими є відбитки печаток пана радного 1431 р. Івашка Олехновича⁸³ й пана радного 1431–1437 рр. Боговитина⁸⁴. Про вигляд останньої маємо відомості в «Adnotationes spectantes ad familias» Замойського – «sigillum ponum, vt videtur, Bohouitin: Wrembi»⁸⁵, що узгоджується з інформацією пізніших джерел про використання нащадками герба із зображенням трьох врубів⁸⁶. Подібне зображення в готичному щиті в супроводі відчу-

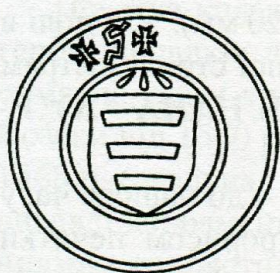

Рис. 24. Печатка пана
Гринька Клюковича
1431 р.

тно пошкодженого напису (+ s + ...) знаходилося також на уцілілому до наших днів відбитку печатки (круглої форми, діаметр 23 мм) пана радного 1431 р. Гринька Клюковича⁸⁷.

Гербом із зображенням трьох врубів користувався ще один із визначних сподвижників Свидригайла⁸⁸ – пан радний 1431–1452 рр., господарський маршалок (1431–1436), брянський (1431–1436) і

⁸² Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника Національної академії наук України, відділ рукописів (далі: ЛНБ ВР), ф. 5, оп. 2, спр. 7444/І, арк. 333.

⁸³ AGAD, perg. 4451 (згадка в тексті – «Iwaschko Olechnowicz»); AZ, sygn. 33, s. 668 («sigillum octauum perijt»); Codex epistolaris saeculi XV... – Vol. 1, pars 1. – P. 70, nr 73; *Piekosiński F.* Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne. – Nr 387.

⁸⁴ AGAD, perg. 4451 (згадка в тексті – «Bohowithin»); Codex epistolaris saeculi XV... – Vol. 1, pars 1. – P. 70, nr 73.

⁸⁵ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 668; *Piekosiński F.* Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne... – S. 48, nr 388.

⁸⁶ AGAD, perg. 7530; APKr, AKSS, perg. 90; teka II, plik 3; *Paprocki B.* Gniazdo cnoty skąd herby rycerstwa sławnego Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego y inszych państw początek swoy maia. – Kraków, 1578. – S. 1186; *Paprocki B.* Herby rycerstwa polskiego. – Kraków, 1858. – S. 856; *Kojałowicz W.* Herbarz rycerstwa Wielkiego Księstwa Litewskiego zwany Compendium. – Kraków, 1897. – S. 94; *Niesiecki K.* Herbarz Polski. – Lipsk, 1839. – T. 2. – S. 207.

⁸⁷ AGAD, perg. 4451 («Hrinko Klucowicz»); AZ, sygn. 33, s. 668 («sigillum septimum: Wrembi, vt videtur Czemkonis Klukouicz»); Codex epistolaris saeculi XV... – Vol. 1, pars 1. – P. 70, nr 73; *Piekosiński F.* Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne... – S. 48, nr 386.

⁸⁸ В одному з галицьких документів 1453 р. його титуловано навіть князем – «principes de Luczka». Див.: *Akta grodzkie i ziemskie* (далі: AGZ). – Lwów, 1889. – T. 14. – Nr 872; *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 127).

луцький (1442–1454) староста Немира Рязанович⁸⁹, про що залишив згадку у творі «Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae» Ян Длугош – «Року Божого 1452 ... вислано до Луцька судомирського підсудка Миколая з Пехова, аби спостерігав за справами, що там відбуваються, зокрема, – за княгинею Свидригайловою, а також – за старостою Немирою (цей русин був шляхтичем гербу Корчак)»⁹⁰. Очевидно, що в даному випадку Длугош описав герб Немири Рязановича шляхом порівняння з гербом Корчак (що теж мав у своїй основі зображення трьох врубів у щиті), яким у Польському королівстві користувався рід панів Горайських. Очевидно, того самого герба уживав також рідний брат пана Немири – пан радний (1437–1451)⁹¹ і земський маршалок (1437–1446)⁹² Іван Козарин Рязанович.

До роду, що уживав у якості герба зображення трьох врубів, належав і пан радний (1436–1446) Васюта Тептюкович із Тисьмениці⁹³. Його печатка знаходилася свого часу при присяжному листі руської шляхти від 28 червня

⁸⁹ *Boniecki A.* Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku. – Warszawa, 1887. – S. 204; *Любавский М.* Литовско-русский сейм... – С. 153; AS. – Т. 1. – № 47 («пан Немира староста луцкий»), 48 («пан Немира староста луцкий»), 49 («пань Немира староста луцкий»); т. 3. – № 7, 11 («пань Немира староста Луцкий»), 8 («пань Немира Рязановичь староста Луцкий»), 10 («пан Немира Рязановичь староста Луцкий»); Акты ЗР. – Т. 1. – № 45 («пань Немира староста Луцкий»); Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 18, 30 («пань Немира староста Луцкий»); Ревизия пущ и переходов... – Т. 1. – С. 327 («пань Немира староста Луцкий»); *Wolff J.* Kniaziowie litewsko-ruscy... – S. 19; Архив ЮЗР. – Ч. 8, т. 4. – № 7 («пань Немира Рязановичь староста луцкий»); Археографический сборник документов... – Т. 7. – № 3 («пань Немира староста Луцкий»); Lietuvos Metrika. – Kn. Nr. 25. – Nr. 240 («пань Немира, староста луцкий»); Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1988–1989. – Т. 31. – S. 269–270; Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej... – Т. 3, zesz. 5. – S. 95, 178; *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 120–121 (брати – Іван Козарин, Митько, син – Яків Война).

⁹⁰ *Długosz J.* Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 2009. – Księga 12: 1445–1461. – S. 137; *Boniecki A.* Poczet rodów... – S. 204; *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 120; Polski Słownik Biograficzny. – Т. 31. – S. 269–270; Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej... – Т. 3, zesz. 5. – S. 95, 178.

⁹¹ AS. – Т. 1. – № 48 («пань Козаринь Рязановичь»), 49 («пань Козаринь Рязановичь»); Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 18 («пань Ивань Козаринь Рязановичь»); AS. – Т. 3. – № 8 («пань Козарин Рязановичь»), 10 («пань Козарин Рязановичь»), 11 («пань Козаринь Рязановичь»); Lietuvos Metrika. – Kn. Nr. 25. – Nr. 240 («пань Козаринь Рязановичь»); *Wolff J.* Kniaziowie litewsko-ruscy... – S. 19; Архив ЮЗР. – Ч. 8, т. 4. – № 7 («пань Козарин Рязановичь»).

⁹² *Любавский М.* Литовско-русский сейм... – С. 153; AS. – Т. 1. – № 44 («пан Козарин маршалок земский»); Архив ЮЗР. – Ч. 7, т. 1. – № 2; Ч. 8, т. 4. – № 3 («пань Козаринь маршалок Луцкое земли»), 4 («пан Козаринь маршалок земский»); Акты ЗР. – Т. 1. – № 36 («пань Козаринь маршалок Луцкое земли»); Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej... – Т. 11. – S. 83, 217.

⁹³ Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 24, 25 («пань Васюта Тептюковичь»); Lietuvos Metrika. – Kn. Nr. 25. – Nr. 241 («пань Васюта Тептюковичь»), 242 («пань Васюта Тептюковичь»).

1427 р. В її полі, судячи з геральдичних виписів Замойського, перебував герб у вигляді трьох врубів – «sigillum Vasuta de Tismieniecz: Wrembi»⁹⁴.

Гербом із зображенням трьох врубів, вірогідно, користувалися також представники роду Волотовичів – пан радний (1432–1446) Іван Волотович⁹⁵ і пан радний (1450–1451) Андрій Волотович⁹⁶. Даний висновок ґрунтується на тій підставі, що до їхніх отчинних володінь за часів великого князя Свидригайла належало село Загорове⁹⁷, пізніше родове гніздо панів Загоровських, що уживали згодом герб із трьома врубами⁹⁸. Зокрема, він присутній у ренесансному щиті на печатках пана радного й хоруговного (1550–1571), господарського дворянина, луцького городничого, ключника й мостовничого (1537–1546), господарського маршалка (1550–1571) Петра Богдановича Загоровського від 1538–1571 рр. (овальна, 12x10 мм)⁹⁹ і 1554–1564 рр. (овальна, 14x11 мм)¹⁰⁰.

Можна припустити, що гербом із трьома врубами користувалися також пани радні Івашко, Михайло й Грицько Єсмановичі (Ясмановичі)¹⁰¹, про що свідчить герботворення їхніх нащадків¹⁰². Так, на пізнішій печатці

⁹⁴ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 702; *Piekosiński F.* Jana Zamojskiego notaty heraldycznofragistyczne... – S. 102, nr 1115; *Halecki O.* Z Jana Zamojskiego Inwentarza Archiwum Koronnego. Materiały do dziejów Rusi i Litwy w XV wieku // Archiwum Komisji Historycznej. – Kraków, 1919. – Т. 12, cz. 1. – Nr 2[5], 11; *Sperka J.* Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401: Studium o elicie władzy w relacjach z monarchą. – Katowice, 2006. – S. 343–344.

⁹⁵ *Любавский М.* Литовско-русский сейм... – С. 154; РЛА. – № 232 («Iwaschko Wolothowicz»); AS. – Т. 1. – Nr 44 («пан Иван Волотович»); Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 24, 25; Акты ЗР. – Т. 1. – № 36 («пань Ивань Волотович»); Архив ЮЗР. – Ч. 5, т. 1. – № 2 («пан Iwan Wołotowicz»); ч. 7, т. 1. – № 2; ч. 8, т. 4. – № 3, 4 («пань Ивань Волотович»); *Lietuvos Metrika.* – Кн. Nr. 25. – Nr. 241, 242 («пань Ивань Волотович»); *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 302.

⁹⁶ AS. – Т. 1. – Nr 48 («пан Андрѣй Волотович»); *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 302.

⁹⁷ AS. – Т. 1. – S. 37–38, nr 38 («и дали есмо тому предреченому пану Андрѣю за его вѣрную службу село Михлинь оу Луцкомъ повѣте противъ его ѿчизны Загорова»).

⁹⁸ *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 302; *Niesiecki K.* Herbarz Polski. – Т. 10. – S. 24; ЛНБ ВР, ф. 5, оп. 2, спр. 7444/II, арк. 262 («Zahorowski h. Korczak»).

⁹⁹ AGAD, perg. 4801, 7713, 7754, 7755; BCz, perg. 875, 876, 878, 898, 1229, 1287, 1288; APKr, AKSS, teka III, plik 80; teka V, plik 42; teka VI, plik 50; teka VII, plik 1, 2, 18, 29, 50; teka VIII, plik 32, 67, 78, 79; teka XII, plik 35, 86.

¹⁰⁰ APKr, AKSS, teka VIII, plik 21; teka IX, plik 127.

¹⁰¹ РЛА. – № 232 («Iwaschko, Michaj Jasmanowicz», «Hryczko Jasmanowicz»); *Boniecki A.* Herbarz Polski. – Warszawa, 1906. – Т. 9. – S. 27.

¹⁰² *Paprocki B.* Gniazdo cnoty... – S. 1186; *Paprocki B.* Herby rycerstwa polskiego... – S. 855; *Kojałowicz W.* Compendium... – S. 92–93; *Niesiecki K.* Herbarz Polski... – Т. 4. – S. 490; *Boniecki A.* Poczec rodów... – S. 108; *Boniecki A.* Herbarz Polski... – Т. 9. – S. 27; ЛНБ ВР, ф. 5, оп. 2, спр. 7444/I, арк. 309 («Jesman h. Korczak»).

полоцького землянина Івана Єсмана-Синковського від 20 травня 1556 р. (овальна, 16x14 мм) у ренесансному щиті було вміщено три вруби, середній з яких довший, у супроводі вгорі літер **IE**¹⁰³.

Врешті, трьома врубами у якості герба користувався пан радний і господарський кухмістр (1438) Петро Мишчич¹⁰⁴, на що теж указує герботворення його нащадків¹⁰⁵. Онук пана Петра волинський пан Федір Богданович Мишка-Варківський користувався впродовж життя трьома печатками – 1534 р. (овальна, 13x11 мм),¹⁰⁶ 1539 р. (овальна, 14x12 мм)¹⁰⁷ та 1546–1551 рр. (овальна, 14x12 мм),¹⁰⁸ на яких у ренесансному щиті були зображені три увігнуті вруби, середній з яких довший, у супроводі напису згори: **ФЕДОР**.

Крім того, маємо відомості про герботворення роду Мишчичів доби Свидригайла, але вони походять із теренів Львівської землі, яка на той час уже належала до Корони. У львівській судовій записці від 1440 р. вміщено згадку про використання львівським землянином Пилипом Мишичем із Лединичів герба з трьома врубами: «Nob. Hleb de Stanimirz ... quod ipse est nobilis et est de clenodio Trzech wramb. Et duo fratres primi ex parte patris nominantur his nominibus: primus est Pylipko Misczicz de Ledencz, secundus Iwasko de Pletenicze; et duo ex parte matris: primus Michalo Rzemienowsky, alter Phedoirko de Malczycz»¹⁰⁹.

При документі монарха від 4 вересня 1437 р., крім печатки Юрші, були чотири інші, від яких лишилися тільки пергаментні паски, у тому числі пана радного (1437–1438) і господарського маршалка Окушка Толкачевича¹¹⁰. В інвентарі коронного архіву Замойський подав прориси герба з цієї печатки у вигляді стріли вістрям угору з перехрещеним відгалу-

Рис. 25. Прориси герба пана Окушка Толкачевича з печатки 1437 р.

¹⁰³ APKr, AKSS, teka VIII, plik 56.

¹⁰⁴ Акты ЗР. – Т. I. – № 36 («пана Петра Мышьчича нашего кухъмистра»); Архив ЮЗР. – Ч. 8, т. 4. – № 7 («пана Петра Мишчича»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 121–122, 142; Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej... – Т. 11. – S. 62, 223.

¹⁰⁵ Paprocki B. Gniazdo cnoty... – S. 1186; Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego... – S. 855; Kojalowicz W. Compendium... – S. 95; Niesiecki K. Herbarz Polski... – Т. 6. – S. 499; т. 9. – S. 230.

¹⁰⁶ APKr, AKSS, perg. 185.

¹⁰⁷ BCz, perg. 1287; perg. 1288.

¹⁰⁸ APKr, AKSS, teka V, plik 42; teka VII, plik 53, 54, 61.

¹⁰⁹ AGZ. – Т. 14. – S. 5, nr 38.

¹¹⁰ AS. – Т. 1. – Nr 36, 41 («пан Укүшко Толкачевич»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 142; Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej... – Т. 11. – S. 82, 245.

Рис. 26. Печатка пана Василя Дмитровича Корсака-Полоцького 1437 р.

Рис. 27. Печатка пана Зеновія Васильовича Корсака 1480 р.

Рис. 28. Печатка пана Остафія Васильовича Корсака 1480 р.

Аналогічні зображення були на гербових печатках Василевих синів – Зеновія від 1480–1487 рр. (кругла, діаметр 24 мм, напис: **+ ПЕЧТЬ СЕНОВНА ВАСИЛЬВЧ**)¹¹⁶ та Остафія від 1480 р. (кругла, діаметр 24 мм, напис: **+ ...АТЬ ВСТА...ЕВА...**). В останньому випадку родовий знак розміщено в готичному щиті іспанської геральдичної форми¹¹⁷.

Оригінальний знак у вигляді хреста із заламаними кінцями, ствол якого перетинають три перехрестя (свастикоподібний солярний символ, який має широкі паралелі в багатьох середньовічних руських гербах) у готич-

женням праворуч та перехрещеним відгалуженням уліво на долішньому кінці¹¹¹.

При тому самому документі була й печатка пана радного (1432–1451)¹¹² Василя Дмитровича Корсака-Полоцького¹¹³. Попри те, що відбиток не зберігся, вигляд печатки відомий завдяки іншому відтиску, що походить приблизно з того самого часу. У полі печатки, що має круглу форму (діаметр 14 мм), зображено родовий знак у вигляді кола з подвійними розгалуженнями згори та здолу в супроводі напису: **ПЕЧАТИ ВАСИЛКА**¹¹⁴. На пізнішій печатці, від 1447–1458 рр., що має більший розмір (28 мм), вміщено той самий малюнок герба¹¹⁵.

¹¹¹ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 453; BCz, perg. 422 (згадка в тексті – «Okusko Tlucaczowicz preclarissimi principis et domini magni ducis curie marssalcus»).

¹¹² Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 68; Codex epistolaris saeculi XV... – Vol. 1, pars 1. – P.86, nr 92 («Vasili Polocensis»); РЛА. – № 232 («Wessely Korsach»); Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 18, 30 («панъ Василей Полоцкій»); AS. – Т. 3. – Nr 11 («панъ Василей Полоцкій»); Lietuvos Metrika. – Kn. Nr. 25. – № 240 («панъ Василей Полоцкій»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 301.

¹¹³ BCz, perg. 422 (згадка в тексті – «Wasyly Polociensis»).

¹¹⁴ Хорошкевич А. Печати полоцких грамот... – С. 136–137, ил. 5.

¹¹⁵ Там же. – С. 138.

¹¹⁶ Там же. – С. 143, ил. 20.

¹¹⁷ Там же. – С. 143–144, ил. 21.

Рис. 29. Печатка пана Пашка Дохновича 1490 р.

ному щиті маємо на печатці пана радного (1446–1452) і володимирського старости (1451–1452) Пашка Дохновича¹¹⁸, яку 1490 р. використала його дочка («та Хведка, Пашкова дочка Дохновича [...], а сама есми теж печать свою ѿчизнѹю к семѹ

моемѹ листѹ привісила»); кругла, діаметр 24 мм, напис довкола: **+ ПАШКА [ПАНА] ДОХНОВИЧА**¹¹⁹.

Пани радні Грицько (1433–1434) й Гаврило (1432–1446) Шиловичі Кирдійовичі, так само, як згодом і син останного – пан радний (1463–1486), володимирський староста (1461–1486), волинський маршалок (1463–1486), луцький староста (1480–1486) Олізар Шилович¹²⁰, пан радний і господарський маршалок (1433) Андрій Джуса (Джусич)¹²¹ та пан радний і земський маршалок (1446–1452) Петрашко Ланевич Кирдійович-Мильський¹²², які були представниками різних відгалужень Кирдійовичів, очевидно, користувалися

¹¹⁸ AS. – Т. 1. – № 134 (господарське підтвердження від 1 червня 1445 р. – «кназь Швитрикгаль подавал Пашку Дохновичу сѣла и дань на има Дѣрнѣ с присѣлки»); t. 3. – № 7 («пан Пашко Дахнович»), 10 («пан Пашко Дохнович староста Володимерский»); Леонтович Ф. Рада великих князей литовских // Журнал Министерства народного просвещения. – М., 1907. – № 9. – С. 133; Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 122, 144, 299.

¹¹⁹ AGAD, perg. 8522.

¹²⁰ Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 68, 154, 350–352; РЛА. – № 232 («Schidlo Kerdowicz»); AS. – Т. 1. – № 31 («пань Киркидий»), 38 («пань Грицько Кирдѣвичъ»); Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 24, 25; Архив ЮЗР. – Ч. 7, т. 1. – № 2; ч. 8, т. 4. – № 3; Акты ЗР. – Т. 1. – № 37 («пань Гаврило Шило»); Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 18 («пань Гаврыло Шило Кирдеевичъ»); Lietuvos Metrika. – Кн. Nr. 25. – № 241, 242 («пань Гаврило Шило»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 123–124, 300; Petrauskas R. Lietuvos diduomenė... – P. 302–303; Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej... – Т. 3, zes. 5. – S. 95–96, 119, 136, 183.

¹²¹ Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 154; AS. – Т. 1. – № 38 («пань Андрѣй Дчюса маршалокъ нашъ»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 124, 142; Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej... – Т. 11. – S. 81, 205.

¹²² Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 153; AS. – Т. 1. – № 47 («пан Петраш Мылский маршалок земский»); t. 3. – № 8 («пань Петрашко Мылский маршалокъ земский»), 10 («пань Петр Ланевичъ Кирдеевичъ Мылский маршалокъ земский»); Wolff J. Kniaziowie litewskoguscy... – S. 19; Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 30 («пань Петрашъ Мылскій маршалокъ земскій»); Lietuvos Metrika. – Кн. Nr. 25. – № 240 («пану Петру Ланевичу Кирдеевичу Мылскому»), 241 («пану Петрашку Ланевичу Мылскому»), 242 («пану Петрашку Ланевичу»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 124, 300; Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej... – Т. 11. – S. 83, 214.

гербом, що в пізніших джерелах відомий під назвою Кирдея (щит розтято: у першій частині – три лілії в стовп)¹²³. Припущення ґрунтуємо на тій підставі, що саме цим зображенням користувалися в подальшому в якості власних родових гербів представники Кирдійовичів-Мильських (Кирдій-Мильських) і Джус (Джусичів, Кирдійовичів-Джусичів)¹²⁴.

У випадку з останнім із кланів маємо тогочасні відомості, які походять, правда, із Холмської землі. Холмський каштелян (1434–1470) Ванько Джусич Кирдійович із Квасилова 31 липня 1454 р. скористався печаткою (круглої форми діаметром 21 мм) із зображенням повного герба, що складався з готичного щита іспанської геральдичної форми, який було розтято – з пустою першою частиною та трьома ліліями в стовп у другій частині, а також шолома з наметом під шоломовою короною та нашоломника, в якому знаходився розширений хрест між двома страусовими пе-

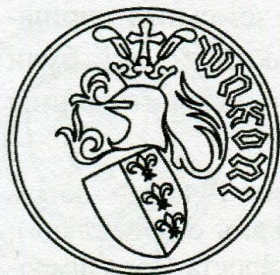

Рис. 30. Печатка пана Ванька Джусича Кирдійовича 1454 р.

Рис. 31. Печатка пана Волчка Преслужича Рогатинського 1404 р.

рами. Навколо всього містився частково збережений напис: *wnkoni ...*¹²⁵

Невідомою лишається печатка клецького старости (1441) і кам'янецького намісника (1461) Івашка Волчковича Рогатинського¹²⁶, який 1431 р., обіймаючи уряд олеського старости, перейшов на бік великого князя Свидригайла й відтоді зайняв місце в політичній еліті Литовсько-Руської держави¹²⁷. Натомість у нашому розпорядженні є дані щодо герботворення його батька – Волчка

¹²³ *Piekosiński F. Heraldyka polska... – S. 70; Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego – S. 700.*

¹²⁴ *Paprocki B. Gniazdo cnoty... – S. 1125; Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego... – S. 700; Kojalowicz W. Compendium... – S. 86; Niesiecki K. Herbarz Polski... – T. 5. – S. 81; Petrauskas R. Lietuvos diduomenė... – P.303.*

¹²⁵ *AGZ. – T. 5. – S. 176; Haisig M. Sfragistyka szlachecka doby średniowiecza w świetle archiwaliów lwowskich. – Lwów, 1938. – S. 25–26; il. 41; Haisig M. Herb Kierdeja w świetle zabytków sfragistyki średniowiecznej // Miesięcznik Heraldyczny. – Lwów, 1936. – T. 15. – S. 121–122.*

¹²⁶ *Petrauskas R. Lietuvos diduomenė... – S. 285–286.*

¹²⁷ *Błaszczak G. Dzieje stosunków polsko-litewskich. – T. 2: Od Krewa do Lublina. – Poznań, 2007. – Cz. 1. – S. 843.*

Преслужича, пана з Рогатина¹²⁸. На його печатці круглої форми (діаметр 43 мм), якою він користувався від 19 жовтня 1404 р. до 27 травня 1419 р., було зображено родовий знак у вигляді літери **W** з відгалуженням ліворуч у готичному щиті в оточенні рослиноподібного візерунку та довколаового напису: + **sigillum *~* wolczconis * de * rogatin **~***¹²⁹. Можна думати, що Івашко Рогатинський користувався гербом, що був на печатці його батька.

Очевидно, на печатках інших панів руського походження, які входили в раду Свидригайла, теж були родові герби, щодо змісту яких ми можемо висловити певні припущення, спираючись на пізніші відомості про герботворення нащадків. Так, на печатках панів радних Дениска Мукосійовича з Підгородичів (1436–1446)¹³⁰ та Івана Мукосійовича (1438)¹³¹, найвірогідніше, було зображено герб, яким користувалися їхні нащадки Дениски – знак у вигляді хреста без правого рамена в супроводі двох півмісяців, що лежать у стовп рогами один до одного, над трьома врубами¹³².

Дениско Мукосійович скористався своєю печаткою під час підтвердження присяжного листа шляхти Галицької землі від 28 червня 1427 р., про що є відповідна згадка в «Adnotationes spectantes ad familias» Замойського з посиланням на знак із неї в невідомому нині рукописному гербівнику – «sigillum Dinisco, vt est in libello Cracouiensi pag. 146»¹³³. При тому ж акті перебувала печатка Сенька Мукосійовича, але вона була пошкоджена вже на час складання геральдичних виписів Яна Замойського – «sigillum Sienko Makoszieucz oblitteratum»¹³⁴.

Вірогідна також реконструкція тогочасного герба панів радних Семашків, які в раді Свидригайла представлені Семашком Епіфановичем (1434–1445) і Семашком Михайловичем (1451–1452)¹³⁵, адже впродовж

¹²⁸ Мицько І. Про нащадків воєводи Богдана, засновника Молдавського князівства // Знак. – 1999. – Ч. 19. – С. 4.

¹²⁹ AGAD, perg. 4686, 4775; BCz, perg. 272.

¹³⁰ Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 154; Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 24, 25; Архив ЮЗР. – Ч. 7, т. 1. – № 2; ч. 8, т. 4. – № 3 («пань Дениско Мукосѣвичь»); Lietuvos Metrika. – Кн. Nr. 25. – № 241, 242 («пань Дениско Мукосеевичь»).

¹³¹ Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 154; Акты ЗР. – Т. 1. – № 36 («пань Иванко Мукосѣвичь»).

¹³² Kojalowicz W. Compendium... – S. 173; Niesiecki K. Herbarz Polski... – Т. 3. – S. 336; t. 6. – S. 451, 587; t. 10. – Dodatek. – S. 289; Український портрет XVI–XVIII століть. Каталог-альбом. – К., 2006. – С. 208–211, № 211–216.

¹³³ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 686; Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne... – Nr 718; Halecki O. Z Jana Zamoyskiego Inwentarza... – Nr 6[9], 27.

¹³⁴ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 686; Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne. – Nr 704; Halecki O. Z Jana Zamoyskiego Inwentarza... – Nr 6[9], 17.

¹³⁵ AS. – Т. 1. – Nr 31 («пан Семашко»), 36 («пан Семашко»), 49 («пань Семашко Михайловичь»); Архив ЮЗР. – Ч. 7, т. 1. – № 2; ч. 8, т. 4. – № 3, 7; Акты ЗР. – Т. 1. – № 45 («пань Семашко»); Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 18 («пань Семашко Єпифановичь»); Археог-

всього XVI ст. рід панів радних¹³⁶ і хоруговних¹³⁷ Семашковичів (Семашків) незмінно користувався зображенням герба у вигляді літери **М** під хрестом із незначними варіаціями¹³⁸.

Є підстави робити припущення щодо ймовірного зображення на печатці пана радного Михайла Єловича, яка була привішена до документа від 15 серпня 1444 р.¹³⁹ Відомо, що його нащадки пани радні¹⁴⁰ Єловичі-Малинські (Єловичі) впродовж XVI ст. користувалися гербом у вигляді п'ятипроменевої зірки під перехрещеною лілією¹⁴¹.

При згаданому вище документі від 15 серпня 1444 р. знаходилася ще одна печатка¹⁴² – пана радного (1432–1451) Маска Гулевича¹⁴³, теж утрачена, утім, як і печатка іншого представника цього роду, що входив до ради в 1432–1446 рр. – Івашка Гулевича¹⁴⁴. Натомість маємо відомості про печатку одного з представників клану від 1486 р., зображення на якій, виходячи з хронологічної близькості, може бути надійною підставою для реконструкції герба панів радних Гулевичів першої половини XV ст. Йдеться про герб пана Пахна (Павла / Пархома) Васьковича Гулевича –

рафический сборник документов... – Т. 7. – № 3 («пань Сѣмашко Михайловичъ»); *Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły...* – S. 299–300; *Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна.* – К., 1993. – С. 142.

¹³⁶ *Любавский М. Литовско-русский сейм...* – С. 154; *Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej...* – Т. 11. – S. 91, 240.

¹³⁷ *Любавский М. Литовско-русский сейм...* – С. 473.

¹³⁸ АРКг, АКSS, тека II, plik 56; BCz, perg. 1168; *Болсуновский К. Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края.* – К., 1914. – Вып. 3. – С. 3, ил. 3.

¹³⁹ ЛНБ ВР, ф. 5, оп. 3, спр. 2085, арк. 1 («пань Михаило Юловичъ»); AS. – Т. 1. – S. 41–42, nr. 43. При цьому ж документі знаходилася печатка пана Ляха Конюського («пань Ляхъ Конюський»).

¹⁴⁰ *Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej...* – Т. 11. – S. 93, 219.

¹⁴¹ AGAD, perg. 7647; *Piekosiński F. Heraldyka polska...* – S. 320, 330–331; *Paprocki B. Gniazdo cnoty...* – S. 1127; *Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego...* – S. 862; *Kojałowicz W. Compendium...* – S. 214; *Niesiecki K. Herbarz Polski...* – Т. 6. – S. 328.

¹⁴² ЛНБ ВР, ф. 5, оп. 3, спр. 2085, арк. 1 («пань Маско Гулевичъ»); AS. – Т. 1. – S. 41–42, nr. 43.

¹⁴³ *Любавский М. Литовско-русский сейм...* – С. 154; AS. – Т. 1. – Nr 48 («пан [М]аско Гоулевичъ»); Архив ЮЗР. – Ч. 5, т. 1. – № 2 («пан Маско Hulewiczъ»); ч. 7, т. 1. – № 2; ч. 8, т. 4. – № 3 («пань Миско Гулевичъ»); Акты ЗР. – Т. I. – № 36, 37 («пань Маско Гулевичъ»); *Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy...* – S. 19; Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 30 («Маско Гулевичъ»); *Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły...* – S. 299; *Яковенко Н. Українська шляхта...* – С. 138.

¹⁴⁴ *Любавский М. Литовско-русский сейм...* – С. 154; РЛА. – № 232 («Iwan Hulowiczъ»); AS. – Т. 1. – Nr 38, 44; Архив ЮЗР. – Ч. 8, т. 4. – № 4 («пан Иван Гулевичъ»); Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 24, 25; *Lietuvos Metrika.* – Кн. Nr. 25. – № 241, 242 («пань Иванъ Гулевичъ»); Акты ЗР. – Т. 1. – № 36 («пань Иванъ Гулевичъ»); *Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły.* – S. 299.

знак у вигляді півкола кінцями догори під довгим хрестом, відомості про який подав Ф. Пекосінський¹⁴⁵. У науковій літературі усталилася думка про польське походження цього герба,¹⁴⁶ який називають Новоною (меч вістрям додолу над котловою ручкою)¹⁴⁷ або Шелігою (хрест або меч вістрям додолу над півмісяцем, що лежить рогами догори)¹⁴⁸, що видається нам цілком невірним, навіть незважаючи на певну подібність між цими польськими гербами та геральдичним знаком Гулевичів. Його еволюція впродовж кінця XV–XVI ст. (яку представлено чи не найбільшою в межах усього комплексу руської геральдики кількістю пам'яток) не залишає сумнівів у руському походженні герба роду Гулевичів¹⁴⁹.

Пізніші джерела дозволяють реконструювати родовий герб пана радного і господарського крайчого (1446–1451) Федька Хомича¹⁵⁰. На печатці його ймовірного нащадка¹⁵¹ Івана Хомича від 1575 р. в ренесансному щиті зображено натягнутий лук зі стрілою вістрям додолу¹⁵².

Значно більше даних маємо для реконструкції герба панів радних і хоруговних Хребтовичів¹⁵³. Печатка засновника цього клану пана радного (1432)¹⁵⁴ Хребта не збереглася. Натомість є кілька сфрагістичних пам'яток, що належали його нащадкам. Зокрема, пан радний і хоруговний (1482–1500, 1509–1513), надвірний підскарбій (1482–1492), господарський маршалок (1492–1500, 1509–1513), новгородський намісник (1498–1500), дорогичинський (1509–1512), кобринський (1513) і слонімський (1492–1499) староста, утянський (1488–1492) і пунський (1494) державця Івашко-Литавор Богданович Хребтович 24 липня 1499 р. скористався печаткою (кругла, діаметр 27 мм) із зображенням родового знака у вигляді стріли вістрям вгору над літерою **П** із загнутими вбік кінцями в турнір-

¹⁴⁵ *Piekosiński F.* Herbarz szlachty polskiej wieków średnich // *Herold Polski*. – Т. 3. – Kraków, 1906. – S. 114–116, il. 499.

¹⁴⁶ *Мицько І.* Про нащадків воєводи Богдана... – С. 5.

¹⁴⁷ *Niesiecki K.* Herbarz Polski... – Т. 4. – S. 391; т. 9. – S. 392.

¹⁴⁸ *Kojałowicz W.* Compendium... – S. 305.

¹⁴⁹ *Алфьоров О., Однороженко О.* Українські особові печатки XV–XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ. – Харків, 2008. – С. 36–38, № 139–148.

¹⁵⁰ *Любавский М.* Литовско-русский сейм... – С. 153; AS. – Т. 1. – № 47 («пан Федко крайчий»); т. 3. – № 8 («пан Федко Хомич крайчий»), 10 («пань Федко»); Ревизия пущ и переходов... – Т. 1. – С. 327 («пань Федко крайчий»); Архив ЮЗР. – Ч. 8, т. 4. – № 7 («пан Хведко»); *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 142, 299; *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej*... – Т. 11. – S. 57, 203.

¹⁵¹ *Boniecki A.* Herbarz Polski... – Т. 3. – S. 67.

¹⁵² *Piekosiński F.* Heraldyka polska... – S. 314–315, nr 443, il. 571; *Boniecki A.* Herbarz Polski... – Т. 3. – S. 67.

¹⁵³ *Любавский М.* Литовско-русский сейм... – С. 68, 350, 473; *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej*... – Т. 11. – S. 204.

¹⁵⁴ *Любавский М.* Литовско-русский сейм... – С. 68; РЛА. – № 232 («Threbet»).

ному щиті, над яким шолом із наметом і нашоломник у вигляді панни з пов'язкою на голові, і написом на стрічці: *iohannis litawor*¹⁵⁵.

На печатці його брата пана радного (1494–1509), надвірного (1494–1500) і земського (1500–1509) підскарбія, білицького (1501–1502) і остринського (1503–1509) державці Федька Богдановича Хребтовича від 26 грудня 1528 р. (кругла, діаметр 25 мм) у турнірному щиті вміщено подібний знак у вигляді літери **П** під вістрям стріли, над щитом шолом із наметом, птах у нашоломнику та напис на стрічці: **ПЕЧАТЬ ПАНА**¹⁵⁶. Син Федька Богдановича господарський дворянин Юрій Федорович Хребтович користувався впродовж 25 липня 1540 р. – 1 травня 1542 р. печаткою

Рис. 32. Печатка пана Федька Богдановича Хребтовича 1528 р.

Рис. 33. Печатка пана Василя Олехновича Протасовича 1517 р.

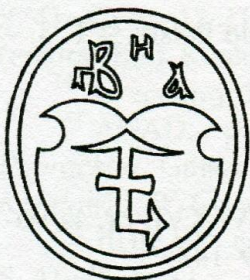

Рис. 34. Печатка пана Івана Олехновича Курейшича 1555 р.

(овальна, 17x15 мм) з аналогічним гербом, розташованим цього разу в ренесансному щиті, у супроводі напису згори: **ЮРЬИ**¹⁵⁷.

Герб пана радного і мценського старости (1423–1436)¹⁵⁸ Григорія Протасевича з Острова, схоже, був подібний на герб його ймовірного нащадка пана Василя Олехновича Протасовича, який 1517 р. користувався печаткою (кругла, діаметр 24 мм) із зображенням знака у вигляді літери **W** із загнутими вбік кінцями під хрестиком із подвійним розгалуженням угорі в оточенні частково збереженого напису: **+ ПЕЧАТЬ...**¹⁵⁹

Варто припустити, що і в гербі пана радного (1432)¹⁶⁰ Миколая Курейшовича було зображено знак, подібний до

¹⁵⁵ BCz, perg. 650; Akta unji Polski z Litwą... – S. 126, nr 76, poz. 13.

¹⁵⁶ MNK, perg. 97.

¹⁵⁷ BCz, perg. 850, 1317, 1318.

¹⁵⁸ Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 68, 102; РЛА. – № 232 («Hrehore Prothasy»); Petrauskas R. Lietuvos diduomenė... – P. 282.

¹⁵⁹ ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 658, арк. 1.

¹⁶⁰ РЛА. – № 232 («Micolay Kureyschowicz»); Petrauskas R. Lietuvos diduomenė... – P. 178.

того, який бачимо на печатці його нащадка Івана Олехновича Курейшича від 1555 р. (овальна, 16x14 мм). У її полі в ренесансному щиті бачимо герб у вигляді перехрещеної стріли вістрям угору з відгалуженням здолу вліво з вістрям стріли на кінці, а також напис згори: ИВАН¹⁶¹.

Нащадки пана радного (1432)¹⁶² Олександра Полозова незмінно користувалися гербом із зображенням зірки. Овруцький намісник Семен Полозович 1513 р. користувався печаткою (кругла, діаметр 22 мм) зі знаком у

Рис. 35. Печатка пана Семена Полозовича 1513 р.

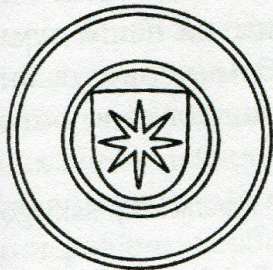

Рис. 36. Печатка пана Щасного Федоровича Полозовича 1514 р.

Рис. 37. Печатка пана Івана Федоровича Полозовича 1514 р.

вигляді шестипроменевої зірки в щиті іспанської геральдичної форми в супроводі напису довкола: + ПЕЧАТ СЕНКА ...ОВИ¹⁶³. На печатках панів Щасного Федоровича Полозовича 1514 р. (кругла, діаметр 20 мм)¹⁶⁴ та Івана Федоровича Полозовича 1514–1517 рр. (кругла, діаметр 22 мм, напис по колу: + ПЕЧАТЬ ИВАШКА ПОЛОЗОВИЧ)¹⁶⁵ в іспанському щиті зображено восьмипроменеву зірку.

Герб пана радного (1431–1432)¹⁶⁶ Рогози, відбиток печатки якого від 6 вересня 1431 р. не зберігся¹⁶⁷, найвірогідніше, мав той самий вигляд, що й у його нащадків – хвилястий пояс під віс-

¹⁶¹ ЦДІАК України, ф. 256, оп. 1, спр. 15, арк. 2 («панъ Иванъ Курейшичъ»); Lietuvos Metrika. – Vilnius, 2006. – Kn. Nr. 523 (1528): Viešųjų reikalų knyga 1. – P. 135 («Иванъ Курейшичъ»).

¹⁶² РЛА. – № 232 («Allexander Polosyaw»).

¹⁶³ ЦДІАК України, ф. 220, оп. 1, спр. 651, арк. 1.

¹⁶⁴ Там само, спр. 652, арк. 1.

¹⁶⁵ Там само, спр. 654, арк. 1; спр. 658, арк. 1.

¹⁶⁶ Petrauskas R. Lietuvos diduomenė... – S. 283; Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej... – T. 11. – S. 30, 235.

¹⁶⁷ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 668 («sigillum sextum perijt»); perg. 4451 (згадка в тексті – «Rahosza»); Codex epistolaris saeculi XV... – Vol. 1, pars 1. – P. 70, nr 73; Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne... – Nr 385.

трян стріли¹⁶⁸. Саме це зображення прикрашало печатки надвірного хорунжого (1566–1578) Василя Рогози від 1 липня 1569 р. (овальна, 14x11 мм, згори літери: **VR**)¹⁶⁹ та мінського землянина Григорія Рогози від 1 квітня 1587 р. (восьмикутна, 10x9 мм, згори літери: **HR**)¹⁷⁰.

Значно складніше виглядає справа з реконструкцією первісного герба панів Мишковичів та його відгалужень – панів Калениковичів і панів Козловських, які в раді Свидригайла Ольгердовича були представлені Павлом Калениковичем Мишковичем (1437)¹⁷¹, господарським підкоморієм (1435) Єськом Калениковичем Мишковичем (1435–1437)¹⁷², Андрієм Калениковичем Мишковичем (1432–1451)¹⁷³, господарським канцлером (1444–1452) Федьком Калениковичем Козловським¹⁷⁴, Калеником Калениковичем Мишковичем (1437)¹⁷⁵ і його сином – підканцлером і земським підскарбієм (1446–1452) Сеньком Калениковичем¹⁷⁶.

У пізніших гербівниках зазначено використання Калениковичами (Мишковичами) герба у вигляді шестипроменевої зірки над півмісяцем, що лежить рогами догори¹⁷⁷. Ця інформація зумовлена, на нашу думку, тою обставиною, що в XVI–XVII ст. подібним гербом користувалися представники молодшої галузі панів Калениковичів (Мишковичів) – пани

¹⁶⁸ *Paprocki B. Gniazdo cnoty... – S. 1175; Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego... – S. 857; Kojalowicz W. Compendium... – S. 291.*

¹⁶⁹ AGAD, perg. 636a, 5627; Akta unji Polski z Litwą... – S. 351, nr 149a, il. 51; s. 354, nr 149b, poz. 43.

¹⁷⁰ APKr, Zbiór Rusieckich, pap. 45.

¹⁷¹ *Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 301.*

¹⁷² AS. – Т. 1. – Nr 35 («пан Єско Мишкович»); *Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 301; Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej... – Т. 11. – S. 149, 213.*

¹⁷³ *Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 68; РЛА. – № 232 («Andzreyko Mascowicz»); AS. – Т. 1. – Nr 47 («пан Андрей Мишкович»); *Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 301.**

¹⁷⁴ *Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 153; Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 18 («пань Федько Козловскій канцлеръ нашъ»); AS. – Т. 3. – Nr 7 («пан Федко канцлѣр нашъ»), 8 («пань Федко канцлеръ нашъ»); *Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 142, 300; Яковенко Н. Українська шляхта... – С. 164, 168; Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej... – Т. 11. – S. 51, 217.**

¹⁷⁵ AS. – Т. 1. – Nr 35 («пана Каленика Мишковича»); *Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 301; Яковенко Н. Українська шляхта... – С. 164, 168.*

¹⁷⁶ AS. – Т. 1. – Nr 47; Архив ЮЗР. – Ч. 8, т. 4. – № 7 («пан Сенко подканцлерий»); *Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy... – S. 19; Ревизия пущ и переходов... – Т. 1. – С. 327–328 («пань Сенько подканцлерый»); Археографический сборник документов... – Т. 7. – № 3 («пань Сенко Калениковичъ подскарбій и подканцлерий нашъ»); *Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 142, 301; Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej... – Т. 11. – S. 147, 155, 223.**

¹⁷⁷ *Kojalowicz W. Compendium... – S. 137–138; Niesiecki K. Herbarz Polski... – Т. 5. – S. 9.*

радни та хоруговні¹⁷⁸ Тишкевичі¹⁷⁹. Зокрема, на печатках пана радного і хоруговного (1546–1571), господарського маршалка (1546–1568), підляського (1558–1569) і смоленського (1569–1571) воєводи, черкаського і канівського (1536–1537), мінського (1544–1571), вовковийського (1546–1552) і пінського (1569–1571) старости Василя Тишковича-Калениковича, графа на Логойську й Бердичеві, 1527-го¹⁸⁰, 1541–1543-го¹⁸¹ і 1561–1562-го¹⁸² років бачимо зображення зірки над півмісяцем¹⁸³.

Разом із тим варто відзначити, що представники старшої гілки роду Мишковичів (Калениковичів) мали в гербі інший геральдичний сюжет. Старший син Каленика Мишковича пан радний Павло Каленикович Мишкович 1437 р. одержав від великого князя Свидригайла маєток Халець поблизу Гомеля в Сіверській землі¹⁸⁴, від якого його нащадки стали називатися панами Халецькими. Герботворення останніх є відомим за джерелами XVI–XVII ст. Всі вони, як гербівники¹⁸⁵, так і сфрагістичні пам'ятки¹⁸⁶, однозначно стверджують, що гербом роду був знак у вигляді літери **W** під вістрям стріли.

Зважаючи на ту обставину, що для пізньосередньовічного руського герботворення характерною є незмінність геральдичних сюжетів саме в старших лініях певного роду з одночасним поширенням практики відмінювання гербів молодшими галузями, можемо зі значною вірогідністю стверджувати, що первісним гербом панів Мишковичів, Калениковичів і Козловських був знак, яким пізніше користувалися пани Халецькі. Родовий же герб панів Тишковичів варто розглядати як геральдичний новотвір, що з'явився за життя Василя Тишковича Калениковича, графа на Логойську й Бердичеві.

Додатковим свідченням на підтримку цієї версії є інформація щодо герботворення роду Стецьких (Олехновичів), що вели свій родовід від молодшого брата пана Василя – Олехни Тишковича. На печатці Івана Стецького 1609 р. в овальному бароковому щиті зображено знак, що становив модифікацію герба панів Халецьких – зі збереженням фігури стріли та змі-

¹⁷⁸ Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 5, 473; *Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej*... – Т. 11. – С. 245–246.

¹⁷⁹ *Kojałowicz W. Compendium*... – С. 138; *Niesiecki K. Herbarz Polski*... – Т. 9. – С. 173.

¹⁸⁰ AGAD, perg. 7453.

¹⁸¹ АРКр, АКСС, тека IV, плік 39, 87.

¹⁸² AGAD, perg. 4806, 7764; BCz, perg. 915.

¹⁸³ Оскільки зображення схоже на польський герб Леліва, то в даному разі важко встановити, маємо ми зразок суто руського герботворення, яке широко послуговувалося фігурами півмісяця й зірки, чи один із нечисленних у добу Середньовіччя прикладів запозичення руськими родами польських гербів.

¹⁸⁴ Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя / ў 2 т. – Т. 2. – Мінск, 2007. – С. 711.

¹⁸⁵ *Kojałowicz W. Compendium*... – С. 275; *Niesiecki K. Herbarz Polski*... – Т. 3. – С. 12.

¹⁸⁶ АРКр, АКСС, тека VII, плік 18; тека XVII, плік 34; ЦДІАК України, ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 561, 859; AGAD, perg. 5627; *Akta unji Polski z Litwą*... – С. 352, nr 149a, il. 75.

Рис. 38. Прорис герба пана Івана Стецького з печатки 1609 р.

ною в долішній частині (праву половину літери **W** було вилучено, а ліву – розвернуто на 90° проти часової стрілки)¹⁸⁷. Як бачимо, попри суттєві зміни в геральдиці старших ліній Тишкевичів, молодші лінії цього роду продовжували використовувати дещо модифікований ва-

ріант первісного герба панів Халецьких (старшої галузі панів Мишковичів).

З наведеного вище матеріалу можемо зробити висновок щодо виразного домінування в герботворенні панів радних руського походження за Свидригайла знакоподібних конструкцій. Члени господарської ради та їхні нащадки вживали переважно самотутні герби, що склалися на руському ґрунті й були позбавлені помітних зовнішніх впливів. Виняток становить герб Кирдійовичів, які одержали удостойнення його (шляхом додавання королівських лілій) від короля Угорщини, Хорватії, Далмації, Польщі й Русі Людовика Анжуйського під час облоги в 1377 р. Белза – «Kierdeya. Kierdeia est frequens in terris Russie hec familia, pro insigni defert tria lilia alba in campo coelestino in prima medietate scuti, in altera vero tantum campum rubeum. Quod insigne Lodovicus, tunc Polonie et Hungarie rex, obsidens castrum Bels anno domini [1377] dignoscitur illis contulisse, cum antehac hoc genus hominum nullo fuerit stemmate insignitum»¹⁸⁸.

Лиш для декількох руських родів, представники яких належали до ради Свидригайла, зафіксоване використання гербів польського походження. Це, у першу чергу, Немировичі¹⁸⁹, засновник яких пан радний (1398–1422), надвірний конюший (1398) і полоцький намісник (1412–1413) Іван Немира прийняв на Городельському з'їзді герб Яструб¹⁹⁰ – «Jastrzambczy seu Lazanky alias Bolesty Nagoro vocati Nemir»¹⁹¹ («Йстребцы албо Лазанки албо Болесты Нагора названыи гербъ Немиромъ»)¹⁹².

¹⁸⁷ ЛНБ ВР, ф. 5, оп. 2, спр. 7444/III, арк. 819 («Pieczęć Iwana Stecki 1609 r.»); Piekosiński F. Herbarz szlachty polskiej... – S. 88–89, il. 262.

¹⁸⁸ Friedberg M. Klejnoty Długoszowe // Rocznik Towarzystwa Heraldycznego. – Lwów, 1930. – Т. 10. – S. 85, nr 134; Polackówna H. Stemmata Polonica. Rękopis nr 1114 Klejnotów Długosza w Bibliotece Arsenалу w Paryżu // Prace Sekcji Historii Sztuki i Kultury Towarzystwa Naukowego we Lwowie. – Lwów, 1927. – Т. 1. – S. 43.

¹⁸⁹ Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 332–342, 349, 473; Semkowicz W. O litewskich rodach bojarskich // Miesięcznik Heraldyczny. – Т. 7. – S. 96–98; Petrauskas R. Lietuvos diduomenė... – S. 276–280; Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej... – Т. 3, zesz. 4. – S. 66, 303; t. 11. – S. 224.

¹⁹⁰ Paprocki B. Gniazdo cnoty... – S. 1170; Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego... – S. 856; Kojalowicz W. Compendium... – S. 75.

¹⁹¹ AGAD, perg. 43; Akta unji Polski z Litwą... – S. 54, nr 49.

¹⁹² Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського

Його син пан радний 1431–1434 рр. Андрій Немирович із Вселюби користувався кількома печатками з цим гербом. Відбитки першої з них при документах від 1 й 6 вересня 1431 р. не збереглися¹⁹³. Натомість маємо інформацію про неї в «Adnotationes spectantes ad familias»¹⁹⁴. Не виключено, що відбиток саме цієї печатки знаходиться також при акті від 15 жовтня 1432 р. (кругла, діаметр 19 мм). В її полі герб Яструб було розміщено в готичному щиті¹⁹⁵. На наступній печатці – від 27 лютого 1434 р. (кругла, діаметр 22 мм) – родовий герб знаходимо в щиті іспанської геральдичної форми в супроводі довшого напису: • **АНДРЕИ СО ВСЕЛЮБИ**¹⁹⁶.

Очевидно, герб Яструб уживав також рідний брат Івана Немири пан радний (1432) Чиж¹⁹⁷, засновник роду панів радних і хоруговних¹⁹⁸ Чижів (Чижевичів). Про це свідчить сфрагістичний матеріал XVI ст., що незмінно вказує на використання Чижевичами різних видозмін герба Яструб. Зокрема, на печатці (овальна, 16x14 мм) пана хоруговного, маршалка, городенського старости, ейшишського й ворнянського (1536–1539) державці Льва Семеновича Чижевича 1527 р. в турнірному щиті бачимо зображення хреста над півколом кінцями догори в супроводі напису згори: **ЛЕВЪ**¹⁹⁹. Аналогічно представлено герб на печатці (овальна, 16x14 мм, згори літери: **VC**) пана радного і хоруговного (1524–1538), господарського конюшого (1524–1538) і кричівського державці (1530–1538) Василя Богдановича Чижа 1534 р.²⁰⁰

Певний генеалогічний зв'язок із панами Немировичами мав, судячи з використання герба Яструб, також пан радний (1431–1432)²⁰¹ Юшко Кор-

НАН України, ф. 1, спр. 57487, арк. 409.

¹⁹³ BCz, perg. 374 («Andree Nemyrowicz»); AGAD, perg. 4451 («Andruschco Nymirowicz»); Codex epistolaris saeculi XV. – Vol. 1, pars 1. – P. 70, nr 73.

¹⁹⁴ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 667 («sigillum Andreae Niemyrowicz, signo obliterato»), 668 («sigillum quintum: Jastrzembiecz, vt videtur Andrusko Niemirowicz»); *Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne...* – Nr 368, 384.

¹⁹⁵ BCz, perg. 380; Akta unji Polski z Litwą... – S. 78, nr 55, poz.18 (хибне припущення про належність печатки пану Гудигерду Волімутовичу).

¹⁹⁶ BCz, perg. 392; MNK, rkps 1713, k. 262; rkps 1714; Akta unji Polski z Litwą... – S. 100, nr 61, poz. 7; *Semkowicz W. O litewskich rodach bojarskich // Miesięcznik Heraldyczny.* – T. 7. – S. 97, il. 2.

¹⁹⁷ *Любавский М. Литовско-русский сейм...* – С. 351; РЛА. – № 232 («Czysis»); *Semkowicz W. O litewskich rodach bojarskich...* – S. 101–102 («Czysz frater Nyemery», «Чижу Немирову брату»); *Petrauskas R. Lietuvos diduomenė...* – P.276.

¹⁹⁸ *Любавский М. Литовско-русский сейм...* – С. 351, 473; *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej...* – T. 11. – S. 54, 205.

¹⁹⁹ AGAD, perg. 7453 («Пан Левъ Чижевич маршалок велможного пана старосты городенского»); *Lietuvos Metrika.* – Kn. Nr. 523. – S. 24 («Пан Лев Чижевич маршалок пана старосты городенского»).

²⁰⁰ AGAD, perg. 4798; BCz, perg. 811; *Lietuvos Metrika.* – Kn. Nr. 523. – S. 22 («Пан Василей Богданович Чиж»).

²⁰¹ РЛА. – № 232 («Jurgi Korschalk»).

сак, що засвідчив своєю печаткою акт від 1 вересня 1431 р.²⁰² Її відбиток до нашого часу не зберігся, натомість маємо відомості з геральдичних виписів Яна Замойського – «*sigillum Iuaskononis Korsak, vt in appenso scriptum est: Iastrzembiecz*».²⁰³

Природньо, що питомо польськими гербами користувалися, у першу чергу, члени ради Свидригайла, які походили з польських теренів Корони. Зокрема, пан радний і луцький та олеський староста (1437–1438) Ян²⁰⁴ та пан радний (1437) Петро²⁰⁵ Войницькі (Олесницькі) з Сінна уживали герб Дубно (на червоному полі срібний хрест у супроводі срібного втятого ламаного пояса в лівому долішньому куті)²⁰⁶. А пан радний Миколай та пан радний (1432–1437) і господарський маршалок (1432) Павло²⁰⁷ Роголі-Подкраєвські користувалися гербом Роголя (щит розтято: у першій частині – на червоному полі срібний воловий ріг, у другій – на срібному полі червоний оленячий ріг)²⁰⁸.

Засновник роду Насутичів (Волмінських, Насут-Волмінських) пан радний (1430–1458), дорогичинський (1430, 1440, 1450–1458) і кам'янецький (1444) староста Насута²⁰⁹ користувався, найвірогідніше, гербом Рава, про що свідчить герботворення його нащадків²¹⁰. Зокрема, на печатці господарського дворянина і ковенського старости (1541–1545) Яна Миколайовича Войденя-Волмінського-Заберезинського від 7 липня 1520 р. (овальна, 16x13 мм, згори літери: **SIM**) у ренесансному щиті було зображено панну під короною, що сидить на ведмеді²¹¹. Той самий герб присутній на печатці пана Юрія Волмінського 1580 р. (овальна, 17x15 мм, згори літери: **IV**)²¹².

²⁰² BCz, perg. 374 («*Iuschconis Korssak*»).

²⁰³ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 667; *Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczne-sfragistyczne...* – Nr 378.

²⁰⁴ Акты ЗР. – Т. 1. – № 36 («пань Янь Воилицкій староста Луцкій и Олѣскій»); *Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły...* – S. 143; *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej...* – Т. 3, zes. 5. – S. 94–95, 173.

²⁰⁵ AS. – Т. 1. – Nr 35 («пан Петръ Воилицкій»).

²⁰⁶ *Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły...* – S. 129; *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej...* – Т. 3, zes. 5. – S. 94–95, 173.

²⁰⁷ *Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły...* – S. 129, 142, 151; *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej...* – Т. 1. – S. 81, 235.

²⁰⁸ *Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły...* – S. 129; *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej...* – Т. 11. – S. 235.

²⁰⁹ *Любавский М. Литовско-русский сейм...* – С. 350; РЛА. – № 232 («*Landrichter czu Drahaczyn Nassuta*»); *Petrauskas R. Lietuvos diduomenė...* – P. 274–275; *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej...* – Т. 11. – S. 223.

²¹⁰ *Koźalowicz W. Compendium...* – S. 262.

²¹¹ APKr, Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, perg. 915 («*Ян Миколаевич Воиденъ Волменский пан Заберезинский*»).

²¹² APKr, *Zbiór Rusieckich, rkps 147, s. 389.*

Представник роду Шамотульських, що користувався гербом Наленч²¹³, пан радний (1438), руський генеральний староста (1431–1439), каліський підчаший (1414–1423), межиріцький каштелян (1423–1444) і луцький староста (1438) Вікентій Шамотульський²¹⁴ уживав упродовж 1433–1439 рр. печатку (кругла, діаметр 30 мм) із зображенням пов'язки в іспанському щиті, над яким розміщувався шолом із наметом під шоломовою короною, у нашоломнику – два оленячі роги, а навколо напис: *s vincenti de samothuli*²¹⁵.

Широке використання польських гербів спостерігаємо також і в панів радних литовського походження, значну частину яких було прийнято до польських гербових спільнот за умовами Городельської угоди 1413 р. Серед литовських панів, що перебували в раді Свидригайла Ольгердовича, як і його попередників і наступників, таких переважна більшість.

Гербом Леліва користувався пан радний (1422–1458), подільський і кременецький староста (1436–1438),²¹⁶ господарський маршалок (1438–1443), брацлавський староста (1443), троцький (1443–1458) і віленський (1458) воєвода Івашко Монивидович із Шупран²¹⁷. На його печатці від 1422–1437 рр. (кругла, діаметр 25 мм) у чотирилуковому полі зображено шестипроменеву зірку над півмісяцем рогами догори в щиті іспанської геральдичної форми в супроводі довшого напису: **+ s iohannis als ... gai + de + szupran**²¹⁸. На пізнішій печатці (кругла, діаметр 26 мм,

²¹³ *Paprocki B.* Herby rycerstwa polskiego... – S. 211.

²¹⁴ *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 143; *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej...* – T. 3, zesz. 5. – S. 95, 182.

²¹⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 131, оп. 1, спр. 106, арк. 1; AGAD, AZ, sygn. 32, s. 13, nr 15 («Vincentij de Samotuly Myedzirzicensis et capitani Leopoliensis»), s. 64, nr 15 («Vincentij de Szamotulij Miedzirzecensis et capitani Leopoliensis»); sygn. 33, s. 665 («sigillum Vincentij de Samotuli Nalecz cum galea et super galeam corona regalis, cornibus cerui non longis ex ea prominentibus»); AGZ. – T. 5. – S. 71; *Haisig M.* Sfragistyka szlachecka... – S. 35–36, il. 76; *Piekosiński F.* Heraldika polska... – S. 102; *Piekosiński F.* Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne... – Nr 319.

²¹⁶ AS. – T. 1. – Nr 31 («пань Івашко Монивидовичь»), 36, 41 («пан Монивид староста подольський и кременецкий»), 38 («пань Івашко Монивидовичь»); Акты ЗР. – Т. 1. – Nr 36 («пань Монивидь староста подольский и кременецкий»); 37 («пань Монивидь староста подольский и кременецкий»); Архив ЮЗР. – Ч. 5, т. 1. – № 2 («пан Moniwid starosta podolski y kremenecki»); ч. 7, т. 1. – № 2; ч. 8, т. 4. – № 3 («пань Монивидь»); *Petrauskas R.* Lietuvos diduomenė... – P. 267.

²¹⁷ *Paprocki B.* Gniazdo cnoty... – S. 1160; *Paprocki B.* Herby rycerstwa polskiego... – S. 839–840; *Kojałowicz W.* Compendium... – S. 132.

²¹⁸ BCz, perg. 374 («Iwascyconis Monywydowycz»); perg. 422 («Moniwid Camenecensis et Podolie capitaneus»); GStAPKB, XX. Hauptabteilung, Pergamenturkunden, Schiebl.109, № 68; AGAD, AZ, sygn. 33, s. 654 («sigillum duodecimum Iuaskonis Moniuidowicz, vt in appenso scriptum est, Leliua»), 694 («sigillum vltimum: Leliwa»); *Piekosiński F.* Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne... – S. 25, nr 102; S. 90, nr 946; *Nowak P., Pokora P.* Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Melneńskiego... –

Рис. 39. Печатка пана Івашка Монивидовича з Шупран 1422 р.

Рис. 40. Печатка пана Івашка Монивидовича з Шупран 1452 р.

Рис. 41. Печатка пана Михайла Вашуса Шупранського 1422 р.

напис по колу: * s ...), якою він користувався від 28 червня 1452 р. до 29 грудня 1456 р., також була зірка над півмісяцем в іспанському щиті²¹⁹.

Гербом Леліва користувалися також споріднені з Монивидовичами Шупранські²²⁰. На печатці пана радного (1431) Вигайла Шупранського від 1 вересня 1431 р. (кругла, діаметр 18 мм) шестипроменею зірку над півмісяцем розміщено в іспанському щиті в супроводі напису: **s x wygallu + de + szupran**²²¹. Інший представник цього роду пан радний і городецький староста (1422) Михайло Вашус Шупранський 27 вересня 1422 р. скористався печаткою (кругла, діаметр 25 мм) з подібним гербом у трилуковому

полі в оточенні напису: **+ michael ^ als + weszkon + de + szupran**²²².

Спільного походження з родом Монивидовичів, судячи з використання герба Леліва, були також Римовидовичі та Бутвидовичі, представники яких – пан радний (1432) Юшко Римовидович²²³ та пан радний (1431–1447), василішський державця (1434) і господарський маршалок

S. 85, il. B 100.

²¹⁹ GStAPKB, XX. Hauptabteilung, Ordensbriefarchiv, № 11294; № 12336; № 13725; № 13752; № 14635 (висловлюємо подяку Сергію Полехову за допомогу в одержанні фотокопій цих та інших печаток і документів із колишнього Кьонігсберзького архіву); *Halecki O.* O początkach szlachty i heraldyki na Litwie // *Kwartalnik Historyczny.* – Lwów, 1915. – R. 29. – S. 202–203.

²²⁰ *Semkowicz W.* O litewskich rodach bojarskich // *Miesięcznik Heraldyczny.* – T. 6. – S. 187.

²²¹ BCz, perg. 374; MNK, rkps 1713, k. 241; rkps 1714; *Semkowicz W.* O litewskich rodach bojarskich // *Miesięcznik Heraldyczny.* – T. 6. – S. 187.

²²² GStAPKB, XX. Hauptabteilung, Pergamenturkunden, Schiebl. 109, № 68; *Nowak P., Pokora P.* Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Melneńskiego... – S. 84, il. B 99.

²²³ ПЛА. – № 232 («Juschko Rymowidowicz»); *Boniecki A.* Poczet rodów... – S. 218–219; *Petrauskas R.* Lietuvos diduomenė... – P. 285; *Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej...* – T. 11. – S. 235.

(1437–1447) Миколай Некраш Бутвидович²²⁴ потрапили до ради за панування Свидригайла. До нас дійшов відбиток печатки Миколая Бутвидовича від 1 вересня 1431 р. (кругла, діаметр 20 мм), на якій в іспанському щиті зображено шестипроменеву зірку над півмісяцем рогами догори, в оточенні напису: **sigillum butwydowicz**²²⁵.

Кілька осіб із ради Свидригайла користувалися польським гербом Топор. На печатці пана радного (1430–1434) і марковського державці (1434) Монтрима²²⁶ від 29 листопада 1430 – 1 вересня 1431 рр. (кругла, діаметр 19 мм) зображено топор у супроводі напису: + **МОНТРИМОВА**²²⁷, а пан радний (1431) Юрій Сиргодович 1 вересня 1431 р. скористався круглою печаткою (діаметр 20 мм) із зображенням топора, розвернутого в лівий бік, в оточенні частково збереженого напису: ...**ЮРКАНА**...²²⁸

Герб Трубки уживав пан радний (1431–1432) Таліят Вигайлович²²⁹, на печатці якого від 1 вересня 1431 р. (кругла, діаметр 24 мм) три мисливські ріжки в зірку в оточенні напису: + **ТАЛЬТОВА**²³⁰. 1432 р. до ради належав пан Волчко Строчевич, який користувався, мабуть, гербом Заруба. Принаймні його брат пан радний (1434) Петро Рачко-Строчевич із Полонки²³¹ двома роками пізніше (27 лютого 1434 р.) користувався печаткою (кругла, діаметр 22 мм) із зображенням цього герба – у готичному щиті мур обтяжено чотирма каменями, з якого виникає лев, у супроводі довколавого напису: + **s • petri raczkonis • de plonka** :•²³².

²²⁴ *Petrauskas R. Lietuvos diduomenė...* – P. 275–276.

²²⁵ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 667 («sigillum Niekrassij Buduidouicz, vt in appenso scriptum est, Leliua»); BCz, perg. 374 («Nekraschy Butwydowycz»); *Semkowicz W. O litewskich rodach bojarskich // Miesięcznik Heraldyczny.* – T. 6. – S. 186; *Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne...* – Nr 379.

²²⁶ *Petrauskas R. Lietuvos diduomenė...* – P. 265–266.

²²⁷ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 667 («sigillum Montrimi, vt in appenso scriptum est: Topor»), 693 («sigillum tredecimum: Topor»); BCz, perg. 374 («Montrim»); MNK, rkps 1713, k. 231, 241; rkps 1714; *Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne...* – S. 46, nr 370; S. 90, nr 940.

²²⁸ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 667 («sigillum Georgij Gelgoldouicz, vt in appenso scriptum est: Topor»); BCz, perg. 374 («Georgy Sirgoldowicz»); MNK, rkps 1713, k. 232, 241; rkps 1714; *Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne...* – Nr 371.

²²⁹ РЛА. – № 232 («Taliad»); *Petrauskas R. Lietuvos diduomenė...* – P. 308.

²³⁰ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 667 («sigillum Dalati Vygailouicz vt in appenso scriptum est: Trambki»); BCz, perg. 374 («Talyat Wygaelowycz»); MNK, rkps 1713, k. 240, 241; rkps 1714; *Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne...* – Nr 374.

²³¹ РЛА. – № 232 («Wolczko Stroczewicz»); *Petrauskas R. Lietuvos diduomenė...* – P. 293–294.

²³² BCz, perg. 392; MNK, rkps 1713, k. 264; rkps 1714; Akta unji Polski z Litwą... – S. 101, nr 61, poz. 39; *Semkowicz W. O litewskich rodach bojarskich // Miesięcznik Heraldyczny.* – T. 7. – S. 215.

Рід Саковичів²³³ користувався гербом Помян²³⁴. На печатках пана радного (1431–1465), дубинського державці (1434–1435), смоленського (1440) й полоцького (1444–1458) намісника і троцького воєводи (1459–1465) Андрушка Саковича²³⁵ від 1 вересня 1431 р. (кругла, діаметр 25 мм) та 27 лютого 1434 р. (кругла, діаметр 27 мм) зображено голову бика під мечем. На першій герб розташовано в готичному щиті іспанської геральдичної форми в оточенні напису: **** s * domini * andree * sak**²³⁶, а на другій – безпосередньо в полі в супроводі напису: **+ ТО ПЕЧАТ АНДРИ САКОВЧ**²³⁷.

Попри виразне домінування польських гербів у родовій геральдиці панів радних литовського походження, в окремих випадках бачимо приклади використання ними самобутніх литовських гербів. Приміром, на печатці пана радного (1430–1431) Євлашка Довмонтовича від 29 листопада 1430-го – 1 вересня 1431 рр. (кругла, діаметр 16 мм) в іспанському щиті було розташовано родовий знак у вигляді роздвоєної здолу стріли вістрям угору над півколом із загнутими догори та вбік кінцями в супроводі напису: **+ ПЕЧАТЬ ЄВЛАШКА ДОМОНТОВА**²³⁸.

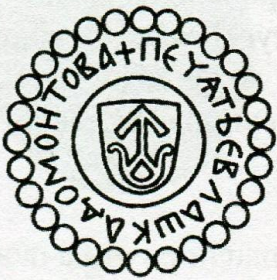

Рис. 42. Печатка пана Євлашка Довмонтовича 1430 р.

Пан радний (1430–1431) Гинейт Нацевич впродовж 1430–1431 рр. користувався печаткою (кругла, діаметр 27 мм) із зображенням хреста з подвійними розгалуженням угорі й здолу в оточенні напису: **КИНЕТОВА НЕЧЕВЧА**²³⁹.

²³³ Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 349; Petrauskas R. Lietuvos diduomenė... – S. 287–292; Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej... – T. 11. – S. 236.

²³⁴ Kojalowicz W. Compendium... – С. 234.

²³⁵ Petrauskas R. Lietuvos diduomenė... – P. 287–288.

²³⁶ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 667 («sigillum Andree Sakouicz, vt in appenso scriptum est: Pomiany, gladij cuspide sursum directi»); BCz, perg. 374 («Andree Sakowycz»); MNK, rkps 1713, k. 241; rkps 1714; Semkowicz W. O litewskich rodach bojarских // Miesięcznik Heraldyczny. – T. 8. – S. 134; Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne... – Nr 375.

²³⁷ BCz, perg. 392; MNK, rkps 1713, k. 267; rkps 1714; Akta unji Polski z Litwą... – S. 100–101, nr 61, poz. 17.

²³⁸ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 667 («sigillum Iewlaskonis Dowmir, vt in appenso scriptum est»), 693 («sigillum quatuordecimum»); BCz, perg. 374 («Jewlaschconis Dowmunthowicz»); MNK, rkps 1713, k. 235, 241; rkps 1714; Semkowicz W. Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim... – S. 407; Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne... – Nr 365, 941.

²³⁹ AGAD, AZ, sygn. 33, s. 694 («sigillum decimum septimum»); MNK, rkps 1458, k. 103; rkps 1714; Semkowicz W. Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim... – S. 407; Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne... – S. 89, nr 944.

Герби цілої низки панів радних Великого князівства Литовського і Руського часів Свидригайла Ольгердовича наразі залишаються невідомими. Переважно це особи руського походження: Ананія Вашкович («Ananua Wyaschkowicz»), Аврам Доброгостович («Abraham Dobrogostowicz»), Івашко Лававич («Iwasko Lawawicz»), Дмитро Непоків («Dimitri Neroakow»), Григорій Патрикійович («Hrehore Patrykuowicz»), Яцько Сатар («Sathar Jaschko»), Осип Синяв («Joseph Synaw»), Остафій Федорович («Ostafey Federowicz»), Ігнат Шумокович («Isnad Schumokowicz») ²⁴⁰, Савастиян (1433) ²⁴¹, Іван Чорний (1433–1437) ²⁴², господарський ловчий (1437) Петраш Вовковий ²⁴³, Михайло Мошенський (1437) ²⁴⁴, Хохлевський (1437–1438) ²⁴⁵, господарський маршалок (1437–1444) Юрій ²⁴⁶, господарський маршалок (1440–1445) Пешко ²⁴⁷, володимирський староста (1442) Костюшко ²⁴⁸, луцький староста (1443) Іван ²⁴⁹, Федько Колодязький (1445) ²⁵⁰, Богуш Влашин (1451) ²⁵¹ та Івашко Невлич (1451) ²⁵².

Із панів литовського походження в раді Свидригайла невідомими залишаються герби Довмунта Волковича («Dewmunt Wolkowicz»), Паца Гирдивидовича («Pacz Gyrdywidowicz»), Михайла Довгердовича («Michalo

²⁴⁰ РЛА. – № 232; Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 68.

²⁴¹ AS. – Т. 1. – № 38 («пань Савастыань»); Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 154; Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 142.

²⁴² А. – Т. 1. – № 38, 44 («пань Івань Черный»); Акты ЗР. – Т. 1. – № 36 («пань Івань Чорный»); Архив ЮЗР. – Ч. 8, т. 4. – № 4 («пан Іван Черный»).

²⁴³ Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 132, 142 (його нащадками були луцькі зем'яни Гапоновичі Волковичі); Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej... – Т. 11. – S. 65, 249.

²⁴⁴ AS. – Т. 1. – № 35 («пан Михайло Мошенский»).

²⁴⁵ Архив ЮЗР. – Ч. 8, т. 1. – № 2; т. 4. – № 3; Акты ЗР. – Т. 1. – № 36 («пань Хохлевский»).

²⁴⁶ Любавский М. Литовско-русский сейм... – С. 153; AS. – Т. 1. – № 41 («пан Юри маршалок нашъ»); Акты ЗР. – Т. 1. – № 36 («пань Юрьи маршалокъ нашъ»); Архив ЮЗР. – Ч. 5, т. 1. – № 2 («пан Jurkij marszałek nasz»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 142; Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej... – Т. 11. – S. 82, 213.

²⁴⁷ Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 18 («пань Пешко маршалокъ нашъ»); т. 2. – № 69 («пань Пешко маршалко великого князя»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 142, 301; Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej... – Т. 11. – S. 82, 229.

²⁴⁸ Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 144, 300.

²⁴⁹ Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej... – Т. 3, zesz. 5. – S. 95, 164 (брат – Петро).

²⁵⁰ Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 18 («пань Федько Колодязький»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 300.

²⁵¹ Ревизия пуц и переходов... – Т. 1. – С. 327 («пань Богушь»); Акты ЮЗР. – Т. 1. – № 30 («пань Богушь Влашинь»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 302.

²⁵² AS. – Т. 1. – № 48 («Івашко Невълич»); Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 151, 301.

Dewgerdowicz»), Васька Волчковича Скерда («Waysko Wolczkowicz Skerdo»)²⁵³, Войдила («пан Войдило»), Ромейка («пан Ромейко»), Гринька Сурвиловича («пан Гринко Сурвилович»)²⁵⁴, господарського маршалка (1445–1451) Берната Ольгерта²⁵⁵ й луцького ключника (1451–1452) Юшка Войдатовича²⁵⁶.

У раду Свидригайла входили також кам'янецький староста (1437) Дерслав Влостовский (1437)²⁵⁷ та Сигізмунда з Грабкова²⁵⁸, що були вихідцями з Корони, а також господарський підканцлер (1442) Цорер, який мав, імовірно, німецьке походження²⁵⁹. Їхні герби теж невідомі.

Попри чималі прогалини в даних про герби осіб з оточення Свидригайла Ольгердовича, наявного матеріалу достатньо для загальної оцінки основних напрямів розвитку литовсько-руської родової геральдики середини XV ст. Геральдична спадщина князівських родів литовського й руського походження та литовської аристократії без княжих титулів (панів) відома нам значною мірою за пам'ятками попередньої (Вітовтової) доби. У часи Свидригайла спостерігаємо ті самі тенденції в герботворенні цих складових литовсько-руської еліти.

Князівські роди здебільшого продовжують уживати герби, складені на основі родових знаків, що мали, очевидно, доволі давнє, ще передгеральдичне походження. Разом із тим, у герботворенні окремих князів наявні сюжети, що мають державно-династичне походження. Так, роди, що виводилися від Гедиміна, широко використовували зображення рицаря на коні (відоме в пізніших джерелах як герб Погоня), що початково уживалося в якості герба правлячої династії та всієї Литовсько-Руської держави.

Роди панів радних литовського походження уживають в окреслений період переважно польські герби, які литовська аристократія прийняла під

²⁵³ РЛА. – № 232; *Petrauskas R.* Lietuvos diduomenė... – P. 226.

²⁵⁴ AS. – Т. 1. – № 35; *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 149.

²⁵⁵ *Любавский М.* Литовско-русский сейм... – С. 153; Акты ЗР. – Т. 1. – № 45 («пань Бернатъ маршалко»); *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 142, 301; *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej...* – Т. 11. – S. 82, 199.

²⁵⁶ *Любавский М.* Литовско-русский сейм... – С. 153; AS. – Т. 1. – № 47 («пан Юшко Войдатович»), 49 («пань Юшко Войдатовичъ ключникъ лоуцкий»); Археографический сборник документов... – Т. 7. – № 3 («пань Юшко Войдатовичъ»); *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 302.

²⁵⁷ AS. – Т. 1. – № 35 («пан Ластовский староста каменицкий»); *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 129.

²⁵⁸ *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... – S. 129.

²⁵⁹ *Ibid.* – S. 142, 302.

час Городельської угоди 1413 р., згідно з якою близько 50-ти литовських можновладців були адаптовані до гербових спільнот шляхти Корони Польської. На окремих прикладах помітна тенденція до поширення польських гербів і серед тих литовських родів, що не брали участі в городельській адаптації. Закономірно, що польськими гербами користувалися й пани радні Свидригайла, які мали польське походження.

Самобутні герби рідко трапляються в панів литовського походження. Прикметно, що членами господарської ради ці особи стають саме за правління Свидригайла Ольгердовича. У добу Вітовта до ради належали представники переважно тих родів, які 1413 р. були адаптовані до польських гербових спільнот.

Герботворення переважної більшості панів радних руського походження цілком оригінальне. Значна кількість їх уживала герби із зображенням трьох врубів – одного з найбільше поширених сюжетів руського герботворення, яким користувалося чимало руських аристократичних родів як на теренах Литовсько-Руської держави, так і Польської Корони.

Використання руськими родами самобутніх гербів спростовує думку про пізнє походження руської геральдичної традиції та її залежність від процесу поширення в руських землях польських гербів, що панувала до недавня в історіографії. За нечисленними винятками (пов'язаними з Городельською угодою 1413 р.), руські аристократичні роди не вживали польських гербів. Найдавніші з відомих нам печаток руської аристократії містять у своєму полі цілком опрацьовані геральдичні конструкції на основі родових знаків, розміщених у геральдичних щитах.

Олег Однороженко. Геральдика членів господарської ради великого князя Свидригайло Ольгердовича

В статье рассматривается геральдическое наследие аристократии из окружения великого князя Свидригайло Ольгердовича. Собранные автором материалы свидетельствуют, что лица с княжескими титулами пользовались гербами, производными преимущественно от древних родовых знаков; некоторые из них употребляли также изображение рыцаря на коне, которое было гербом династии Гедиминовичей и Литовско-Русского государства. Панские роды литовского происхождения имели преимущественно гербы, которые приняли 1413 г. от польской шляхты; самобытные геральдические знаки встречаются на их печатях редко. Панские роды русского происхождения пользовались преимущественно оригинальными гербами на основе родовых знаков, господство которых опровергает мнение о позднем происхождении русской геральдики и ее зависимость от польской.

Ключевые слова: Великое княжество Литовское, Свидригайло Ольгердович, литовско-русская знать, родовая геральдика.

Oleh Odnorozhenko. Heraldry of the Members of Hospodarsky Council of the Grand Duke Švitrigaila Algirdaitis

The article discusses heraldic heritage of aristocracy that belonged to the environment of the Grand Duke Švitrigaila Algirdaitis. Materials collected by the author indicate that individuals with princely titles used coats of arms derived mainly from ancient family symbols; some of them used also an image of knight on a horse, which was the coat of arms of the dynasty of Gediminids and Lithuanian-Ruthenian state. Lordly families of Lithuanian origin mainly had coats of arms received in 1413 from the Polish nobility; original heraldic signs on their seals occur rarely. Lordly families of Ruthenian origin used mostly original emblems on the basis of tribal marks, whose dominance refutes the idea of late origin of Ruthenian heraldry and its dependence on the Polish one.

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, Švitrigaila Algirdaitis, Lithuanian-Ruthenian nobility, family heraldry.